

IN OPUS SUBSEQUENS,

Vide lib. 2, cap. 58, Retractionum, tom. 1, col. 654, verbis, Interea (a) liber, usque ad verba, Fratres dilectissimi. M.

(a) Proxima ante recensitis libris de Anima et ejus origine, deque adulterinis Conjugiis, qui libri ad annum 418 pertinent, significat jam Augustinus a se conscriptos per idem fere tempus fuisse subsequentes contra Adversarium Legis et Prophetarum libros. Hujus operis cum laude meminit Cassiodorus in lib. de Institutione divinarum Litterarum, cap. 1. Capita libri Adversarii singula, quæ refellenda hic fuerunt, recensentur ante finem libri 2, in cap. 10.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA ADVERSARIUM

LÆGIS ET PROPHETARUM

Libri duo ^(a).

LIBER PRIMUS.

In quo Veteris Testamenti loca calumniose reprehensa vindicantur.

CAPUT PRIMUM. — 1. Libro, quem misistis, fratres dilectissimi, nescio cujus hæretici, invento, sicut scripistis, in platea maritima, cum venalis codex ipse ferretur, et concurrentibus turbis periculosa curiositate et delectatione legeretur, ut quanto possem compendio responderem, prius quæsi cujusnam caset erroris. Non enim soli Manichæi Legem Prophetasque condemnant; sed et Marcionistæ, et alii nonnulli quorum sectæ non ita innotuerunt populis christianis. Iste autem, cujus nomen in eodem libro non comperi, detestatur Deum mundi fabricatorem: cum Manichæi, quamvis librum Geneseos non accipiant, atque blasphemem, Deum tamen bonum fabricasse mundum, etsi ex aliena natura atque materia, consteantur. Sed quanquam non mihi apparuerit, cujus sectæ sit iste blasphemus, defendenda est adversus ejus linguam Scriptura divina, quam maledicis disputationibus insectatur. Et quoniam quoquo modo christianum se videri cupit, unde et ex Evangelio et ex Apostolo ponit aliqua testimonia; etiam Scripturis ad Novum Testamentum pertinentibus refellendus est: ut ostendatur in reprehensione veterum inconsiderantius quam versutius insanire.

CAPUT II. — 2. Ac primum, quod pius poterat religioso, quaerit iste impius ore sacrilego, quomodo accipiendum sit quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1): quanquam non audiderit, *terram*, de qua post loquitur. Quaerit ergo:

*Quo principio? ejusne quo idem Deus esse cœpit, an ea eo quo illum esse vacuum tædunt? Cui respondetur, quia nec Deus esse cœpit, nec cum vacationis suæ tædunt, qui neque aliquando non fuit, nec cessando torpuit, nec operando laboravit: nec sine cœlo sedis indiguit, nec facto cœlo sedem tanquam finitis erroribus peregrinus invenit. Potens est enim beatissima manere in semetipso; templo autem suo quod sunt omnes sancti, et Angeli et homines¹, sic impertiri habitationem suam, ut illi ex ipso habeant tale bonum quo beati esse possint, non ex eis ille talem domum sine qua beatus esse non possit. Aut ergo sic intelligendum est quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*, ut principium sit ex quo esse cœperunt; non enim Deo cœterna semper fuerunt, sed facta initium ex quo esse inciperent acceperunt: aut certe quia in principio sibi cœterno fecit Deus cælum et terram, hoc est, in unigenito Filio. Ipse est enim Sapientia, de qua dicit Apostolus: *Christum Dei Virtutem et Dei Sapientiam* (1 Cor. 1, 24). Et Deo qui fecit cælum et terram, dicitur in Psalmo: *Omnia in Sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24). Aut si de Psalmo isto non vult accipere testimonium, Apostolum audiatur de Christo loquentem: *Quia in ipso condita sunt omnia, in cælo et in terra, visibilia et invisibilia* (Coloss. 1, 16).*

3. Deus igitur nec cœpit esse, nec desinet: sed opera ejus quædam incipientia certo fine esse desistunt, sicut tempora et temporalia; quædam incipien-

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Opus istud contra Adversarium Legis et Prophetarum recognovimus ad Gallicanos Mss. undecim, Germanensem, Corbeïensem, Remigianum, Michaëlinum, Fiscannensem, Pratellensem, Cisterciensem, Casalensem, Sorbonicum, Colbertinum, Regium, et ad unum Vaticanum; ad editiones etiam Am. Er. et Lov. et ad variantes lectiones codicum Belgicorum apud Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti circiter initium anni 420.

¹ sola fere editio Lov.: *Omnes Angeli sancti, et homines.*

ta permanebunt, sicut ipsa sanctorum hominum, quam percepturi sunt, vita æterna. Quod iste non vidit, qui putavit esse dicendum ac definiendum, nullum esse sine fine principium: nec ipsum potuit attendere numerum, cujus initium est ab uno, et finis in nullo. Nullus quippe numerus quamlibet magnus, vel dicitur, vel si dici jam non potest, cogitatur, cui non addi possit ut major sit. Et puto quod iste, quamlibet hæream sub nomine Christi teneat contra Christum, vitam sibi promittit in Christo, utique beatam, cujus tunc poterit esse principium, cum vitæ hujus miseræ finis fuerit. Respondeat itaque, beata illa vita, quam non negat habituram vel habere principium, utrum habitura, an non habitura sit finem? Si dixerit habituram, quomodo se audebit dicere christianum? Si dixerit non habituram, ubi est quod ausus est dicere, nullum esse sine fine principium?

CAPUT III. — 4. Quærit etiam: Si mundus iste bonum aliquid est, cur non olim ex initio ab eo factum est, quod melius fuit? Quasi se ipso aliquid melius Deus fecerit mundum: aut ideo non debuerit hoc bonum fieri, quia non est æquale facienti. Quod autem quærit, cur non istud olim ex initio factum sit; responsum habeat, Imo vero olim ex initio factum est: ex initio utique suo, non Dei, cui nullum est initium. Si autem hoc initium significari potuit, eo quod dictum est, *In principio fecit Deus*: quid est quod calumniatur velut interrogans, in quo principio fecerit; cum ipse rursus quærat, cur non olim ex initio factum sit? Proinde sua verba illi replicanda sunt. Nam sicut ipse propter id quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*, argumentatur et dicit, *In principio igitur quo? ejusne quo idem Deus esse cœpit, an ex eo quo illum esse vacuum tædunt?* ita et nos ad id quod ait, *Cur non istud olim ex initio factum est ab eo?* respondeamus, et dicamus ei, Ex initio igitur quo? ejusne quo idem Deus esse cœpit, an ex eo quo illum esse vacuum tædunt? Hoc quippe illi displicet, quod non olim ex initio Deus fecerit cælum, cum dicit, *Cur non olim ex initio?* Tanquam ex illo initio facere debuerit, ex quo est ipse qui fecit. Cur non hic timuit, ne dicendo, ex initio ex quo est ipse Deus, eum debuisse facere cælum, diceretur ei: Habet ergo Deus initium, ac per hoc secundum sententiam tuam habebit et finem; tu enim dixisti, nullum esse initium sine fine? Porro si Deus caret initio, quomodo faceret aliquid ex initio ex quo ipse est? Ac per hoc ex initio fecit illo ex quo fecit, id est, ex quo cœpit esse quod fecit. Aut ergo deus ipsorum nihil boni unquam fecit: aut secundum istum, quodcumque boni fecit, ex illo initio fecit ex quo ipse est; et habenti initium, metuendus est finis: aut sanctæ Scripturæ verbis debet acquiescere, et intelligere Deum, qui ex nullo cœpit esse principio, fecisse cælum in principio, vel ex quo cælum esse cœpit, vel in Filio; qui Judæis interrogantibus, quis esset, principium se esse respondit (*Joan. viii, 25*).

¹ Editi, ex quo ipse non est. At Mss carent hic negante articulo.

5. Nisi forte dicturus est, aliud initium, aliud vero esse principium. Si ergo ita esset scriptum, In initio fecit Deus cælum et terram; nihil contra hoc iste moveretur, qui dixit, *Cur non olim ex initio factum est?* quandoquidem legeret, In initio fecit Deus; non existimans impium, si credatur Deus habere initium, sed non habere principium. Quod si ita est, emendatur hoc auctore Evangelium, ubi scriptum est: *In principio erat Verbum*. Cur enim non etiam hic iste dicat, In principio igitur quo? ejusne quo idem Verbum esse cœpit? Et quia Deus erat Verbum, potest etiam sic dicere, quemadmodum in hoc libro dixit: Ejusne quo idem Deus esse cœpit? Dicat hic, si placet, etiam illam definitivam suam, ubi audit, *In principio erat Verbum*: dicat etiam hic, si audeat, *Nullum est principium sine fine*; ut ab ipsis etiam Manichæis, qui eum fortasse, quia inimicum Legi Prophetisque reperiunt, libentissime legunt, judicetur insanus. Quia vero displicet ei Deus qui fecit mundum, cur non displicet per quem factus est mundus? De Christo enim scriptum est: *In hoc mundo erat, et mundus per eum factus est* (*Joan. i, 4, 10*).

CAPUT IV. — 6. Intelligat utique ¹ Deum facere bona posse, bonis autem a se factis egere non posse; unde nec faciendis eguit, qui factis non eget. Sed summe bonus fecit omnia, sibi quidem imparia, sed tamen bona. Bonum quippe etiam non summum, imo vero etiam infimum, nisi a summo bono esse non posset. Nimis autem de Deo male sentit, qui propterea bonum esse aliquid negat, quia æquale Deo non esse cognoscit. Ita enim non erit ille summum, sed infimum bonum, si quidquid eo minus est, jam non est bonum. Porro si in rebus quas condidit, ea quæ sunt prima bona valde sunt imparia Conditori, quia ille fecit, hæc facta sunt; profecto qui talibus non eguit ad augendam beatitudinem suam, multo minus inferioribus atque omnino infimis eguisse credendus est. Quæ tamen fecit tanquam bonorum omnium constitutor. Nam Dominus Jesus ², per quem factus est mundus, non sola cœlestia, sed etiam terrestria, eorumque terrestrium quæ videntur exigua, Deum creasse et creare sic indicat, cum dicit: *Si ergo fenum agri quod hodie est, et cras in cibarium mittitur, Deus sic vestit; quanto magis vos modicæ fidei* (*Matth. vi, 30*)? Unus ergo atque idem Deus est institutor cœli et terræ, stellarum et herbarum, quidquid mensura, forma, ordine suo constat in cœlo et in terra, quidquid vivit in cœlo et in terra, quidquid sentit in cœlo et in terra, quidquid intelligit in cœlo et in terra. Quæ non solum illi a quo sunt condita, sed nec inter se esse oportebat æqualia: et ideo sunt omnia ³. Nam si essent æqualia, unum genus bonorum esset, non omnia. Nunc vero ideo sunt omnia bona, quia sunt aliis alia meliora, et bonitas inferiorum addit ⁴ laudibus meliorum: et in rerum bonarum inæqualitate ipsa

¹ Sic Mss. Editi vero, intelligat itaque.

² In Mss.: Nam Dominus Deus, per quem.

³ Editio Lov. hic addit, bona. Superfluo.

⁴ Sic potiores Mss. At Lov., additur

est iocunda gradatio, ubi minorum comparatio ampliorum est commendatio.

CAPUT V. — 7. Ea vero quæ dicuntur mala, aut vitia sunt verum honorem, quæ omnino extra res bonas¹ per se ipsa alicubi esse non possunt; aut supplicia peccatorum, quæ de justitiæ pulchritudine veniunt. Sed ipsa quoque vitia testimoniam perhibent bonitati naturarum. Quod enim malum est per vitium, profecto bonum est per naturam. Vitium quippe contra naturam est, quia naturæ nocet: nec noceret, nisi bonum ejus minueret. Non est ergo malum nisi privatio boni. Ac per hoc nusquam est nisi in re aliqua bona: et si non summo bona, quoniam summe bona incorruptibilis et immutabilis perseverat, ut Deus est; non tamen nisi in bona, quoniam non nocet nisi minuendo quod bonum est. Ac per hoc bona sine malis esse possunt, sicut ipse Deus, et quæque superiora cælestia: mala vero sine bonis esse non possunt. Si enim nihil nocent, mala non sunt: si autem nocent, bonum minuunt: et si amplius nocent, habent adhuc bonum quod minuunt: et si totum consumunt, nihil naturæ remanebit cui noceatur; ac per hoc nec malum erit a quo noceatur, quando natura defuerit, ejus bonum nocendo minuetur.

CAPUT VI. — 8. Utrum autem aliqua natura, hoc est, substantia prorsus ad nihilum redigatur, disputatio subtilissima est. Sed fides veracissima² Deo cantat: *Mutabis ea, et mutabuntur; tu autem idem ipse es* (Psal. c1, 27, 28). Nec fecit igitur, nec regit mutabilia bona, nisi immutabile bonum, quod est Deus. Porro bona mutabilia propterea bona sunt, quoniam a summo bono facta sunt; propterea mutabilia, quia non de ipso, sed de nihilis facta sunt. Quamobrem et ipsa mortalia, quamvis ex aliqua parte pœnalia sint eis quibus sola immortalitas potest perfecte beatitudinis implere mensuram; habent tamen proprium decoris locum in pulchritudine temporum: sed major³ quam humanus est sensus, quo talis pulchritudo sentitur. Fides tamen illa quæ Deo suo dicit, *Omnia in mensura, et numero, et pondere constituitis* (Sap. x1, 21), quamvis amore vivendi conditionem mortis exhorreat, Creatorem tamen omnium bonorum etiam de bonis mortalibus laudat. Nam iste ipse qui reprehendit, nec Deum esse credit, ejus terrona opera videt esse mortalia, eundem sermonem suum, qui usque adeo illi placuit, ut eam literis memoriaque mandaret, nisi vocibus ad sua quæque verba pertinentibus, et incipientibus tamen et deficientibus, implere non posset: ita pulchritudinem disputationis, qua vult persuadere, quidquid oritur et moritur bonum esse non posse, nisi orientibus et morientibus syllabis non potuit explicare. Quid ergo mirum si in tam magna universitate naturæ est aliquod infinitum bonum in ordinibus temporum, quod non permansione rerum, sicut nonnulla sublimia spiritalia, sed pro decore sui

goveris, imo atque terreno exorta occasuque sit pulchrum?

9. Quæ cum ita sint, non calumniatur dicenti Scripturæ, *Vidit Deus lucem quia bona est* (Gen. 1, 4). Non solum enim lucem quam vocavit diem, et firmamentum quod vocavit cœlum, et solera et lunam et cætera sidera; verum etiam ligna et herbas, et in aquis ac terris quæcumque mortalia, et creavit Deus summe bonus, et vidit quia bona sunt in genere atque ordine suo. Nec timuit qui Spiritu Dei revelante scripsit hunc librum, futuros impios reprehensores, vaniloquos, et mentis seductores, primitus suæ, deinde aliorum, quos delectat blasphema loquacitas: quia et ipsos in quantum homines sunt, in quantum corpore atque anima rationali constant, in quantum membra corporis eorum suis distinguuntur officiis, et concordissimam differentia in unitatem sœpe pacis mirabili ordinatione consentiunt, in quantum anima eis naturali excellentia præstat atque imperat, in quantum sensus carnis quinque partibus implet ac vegetat, dissimili potentia, sociali convenientia, in quantum etiam mente atque ratione, quod bestialis anima non valet, potest sapere atque intelligere⁴, vidit Deus quia bona sunt; et ideo creavit. Non enim tantum creatos postea vidit; sed et creandos ante prævidit: et quod perversa voluntate et cæco errore maligni sunt, non ideo vidit quod non essent creandi; prævidit enim ubi sint ordinandi: et sic eos ex eadem massa primæ prævaricationis merito damnata fecit vasa iræ, si usque in finem in hac malignitate perdurant, ut prosint vasis misericordiæ (Rom. ix, 22, 23), quo per eorum acaminis vanitatis diligentius arcana veritatis inquirent. *Magna quippe opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (Psal. cx, 2). Quid autem mirum est quia displicet humanæ stultitiæ, quod opera sua placent divinæ sapientiæ? Quid est enim aliud, *Vidit lucem quia bona est*, nisi quia placuit ei⁵?

CAPUT VII. — 10. Sed iste vaniloquus blasphemator, qui scripsit librum sacrilegis conviciis plenum (in quo utinam opus ejus displiceret ei, et non putaret quia bonum est, sed videret quia malum est), videte quid dixerit: *Adeo antea nescivit*, inquit, *lux quid esset, ut modo eam primum videns optimam judicaret*. Ergo et Dominus Jesus quando auditis verbis Centurionis miratus est, et dixit discipulis suis, *Amen dico vobis, non invenit tantam fidem in Israel* (Matth. viii, 10), nescivit antea fides illa quid esset, ut tunc eam primum videns optimam judicaret. An vero⁶ alius eam in corde Centurionis operabatur, quam ipse qui mirabatur? Et profecto amplius est unde possint blasphemare insipientes et infideles, quod miratus est Jesus quantamcumque hominis fidem, quam quod vidit Deus lucem quia bona est. Potest enim quisque etiam solita videre quia bona sunt, hoc est, sibi ea placita comprobare: quisquis autem miratur, profecto secundum consuetudinem qua homines loquuntur, in-

¹ Apud Lov., *extra res omnes bonas*. Abest, *omnes*, ab editis aliis et Mas.

² Editi, *veracissime*. At Mas., *veracissima*.

³ Editi, *sed majorem*. Melius vero Mas., *sed major*.

⁴ sic Mas. At editi, *non potest, sapere atque intelligere possunt, vidit Deus*, etc.

⁵ In Mas., *nisi placuit ei*; omisso, *quia*.

⁶ In Mas., *aut vero*.

opinatum atque improvisum sibi esse significat quod miratur. Sed Jesus qui omnia præsciebat, quod mirandum aliis commendabat, mirando laudabat. Quid autem Deus vidit a se factum, quod non in luce, quod ipse est, prius vidit esse faciendum? Et quid tam necessario sancta Scriptura toties repeteret, quam quod vidit Deus bona esse quæ fecit; ut hinc informaretur pietas fidelium, non pro humano sensu, qui sæpe etiam bonis rebus offenditur, quarum causas atque ordinem necit, de creatura visibili atque invisibili iudicare, sed laudanti Deo credere et discere? Tanto enim quisque facilius aliquid proficiendo cognoscit, quanto religiosius, antequam cognosceret, Deo credidit. Vidit ergo Deus lucem quam fecit, quia bona est, quoniam quod faciendum placebat ut fieret, factum placuit ut maneret, quantum cuique rei existendi sive manendi a tanto fabricatore fuerat constituenda mensura. Sed aliud est lux quod est Deus, aliud lux quam fecit Deus. Incomparabiliter autem melior lux ipse qui fecit, nullo modo indigens¹ ea luce quam fecit. Et unde iste calumniatur, cur non ista bona tam olim, quam olim est ipse, fecerit Deus²; hinc potius intelligendum est, quod non ea fecerit eorum indignis, sine quibus esse in sua perfecta beatitudine potuit sine initio sempiternus. Iubis quippe istorum faciendorum causa sola Dei bonitas fuit, quia necessitas ejus ultra non fuit. Quidquid itaque iste conviciatur Deo, quod velut tunc primum lucem viderit qui fuisset lucis ignarus, quam sit insulsum et vanum videret, si lucis ipse intus aliquid haberet.

CAPUT VIII. — 11. Quin etiam stultitiæ scribentis assignat, quod tenebras dixerit sine initio semper fuisse, lucem vero initium sumpsisse de tenebris: quasi legerit in eo libro, cui calumniatur, tenebras sempiternas; cum scriptum sit, *In principio fecit Deus cælum et terram: terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*. Ex illo ergo tenebræ esse coeperunt, ex quo confusa mæles cæli esse coepit ac terræ, antequam facta esset lux, qua illuminaretur quod sine luce fuerat tenebrosum. Quid autem inconueniens, si mundanæ materiæ fuerant tenebrosa primordia, ut accedente luce melius quod factum est redderetur; et tanquam proficientis hominis, quod postea futurum erat, hoc modo significaretur affectio? Quanquam qui munere Dei potuerit perspicacius ista rimari, inveniet fortasse in creatura, quæ ita facta narratur sine intervallis temporalium morarum, distinctum mirabiliter ordinem rerum. Neque enim materies omnino nihil est, de qua in libro Sapientiæ legitur, *Qui fecisti mundum de materia informi* (Sap. xi, 18). Non ergo quia informis dicta est, omnino nihil est: nec Deo fuit vel ipsa coæterna, tanquam a nullo facta: nec alius eam fecit, ut haberet Deus de qua faceret mundum. Absit enim ut dicatur omnipotens non potuisse facere, nisi unde faceret,

inveniret. Ergo et ipsam Deus fecit. Nec mala est putanda, quia informis: sed bona est intelligenda, quia³ formabilis, id est, formationis capax. Quoniam si boni aliquid est forma, non nihil est boni esse capacem boni. Sicut vox confusa est clamor sine verbis, vox vero articulata: sit cum formatur in verba: est ergo illa formabilis, ista formata; illa quæ formam caput, ista quæ habet: nam quid horum unde fiat, in promptu est. Neque enim quisquam dixerit de verbis fieri sonum vocis: sed⁴ potius de voce fieri verba sonantia quis non intelligat?

CAPUT IX. — 12. Nec putandus est Deus informem prius fecisse materiam, et intervallo aliquo interposito temporis formasse quod informe prius fecerat: sed sicut a loquente sunt verba sonantia, ubi non prius vox informis post accipit formam, sed formata profertur; ita intelligendus est Deus de materie quidem informi fecisse mundum, sed simul eam concreasse cum mundo. Non tamen inutiliter prius narratur unde aliquid sit, et postea quod inde sit; quia etsi potest utrumque simul fieri, non simul potest utrumque narrari.

CAPUT X. — 13. Sive ergo prius nomine cæli et terræ, vel terræ invisibilis et incompositæ atque abyssu tenebrosæ, materies ipsa informis significata est rerum notarum appellationibus; quia ipsa prorsus ignota est humanis sensibus, et vix utcumque intelligitur, cum res in deterius commutantur; tanquam ei propinquet quidque deformius, nec perveniat tamen ad illam informitatem quantalacumque vel visibilis remanens vel intelligibilis species: sive per cælum et terram generaliter prius insinuatam sit spiritualis corporalisque natura; sive aliquid aliud, quod hic salva fidei regula intelligi potest: Deum tamen verum et summum et bonum fecisse cuncta quæ cernimus, et quæ meliora non cernimus, quamvis modus quo ea fecerit comprehendere humana mente non possit, dubitare fas non est. Sed cum istis inductis blasphematoribus Litterarum sacrarum non ea rationum subtilitate agendum est, qua ista quærenda sunt et inter pacificos Dei filios disputanda.

CAPUT XI. — 14. Sed si putat isto adversus libros Legis et Prophetarum se nosse, quod dicit se scire, *summum Deum incomparabilem splendorem incomprehensibilis esse lucis*: primo audire ab eo vellem, cujus lucis existimet esse splendorem summum Deum; utrum et ipsa lux Deus sit, et utrum Patrem intelligat lucem, ejusque splendorem unigenitum Filium, quem tamen confessus est summum Deum. Quod si ita sentit, approbo et laudo. Sed quod eum quem credit esse lumen de lumine, vel incomparabilem splendorem incomprehensibilis lucis, non credit esse opificem mundi, improbo et culpo: eum ibi legat, *Mundus per eum factus est*; ubi legit, *Erat lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*

¹ Sic meliores Mss. Editi vero, *credere et cedere*.

² In B., *indigere*. Resolvimus, *indigens*, ex auctoritate editionum Er. Lugd. Ven. Lov. M.

³ Lov., *ipse qui fecerit Deus*. Abest, *qui*, a nostris Mss. et ab Am. Er.

⁴ Am. Er. et Mss. omittunt, *quia*.

⁵ Hinc removimus glossam, quod a Mss. abest; et vero in excusis ita insertum erat, *sed potius de voce fieri sonum verbi: vel potius de voce fieri verba sonantia, etc.*

(*Joh. 1, 10, 9*). Improbo etiam, si nescit; magisque improbo atque detestor, si scit, et insidiatur ut decipiat nescientes in veteribus prius divinis Litteris scriptum, *Accedite ad eum, et illuminamini* (*Psal. xxxiii, 6*); et, *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* (*Psal. xviii, 9*); et, *Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in mortem* (*Psal. xii, 4*). Neque enim hoc orabat homo utique mortalis, ne unquam corpore moreretur, aut corporalibus oculis somnus ne veniret optabat: sed eos utique oculos sibi illuminari petebat, de quibus Apostolus dicit, *Illuminatos oculos cordis vestri* (*Ephes. 1, 18*).

15. Porro, si huic displicet lucem initium sumptiæ de tenebris, etiam hoc enim verbis garrulæ vanitatis exagitat; eidem apostolo hoc dicat, qui scribens ad fideles ait: *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* (*Id. v, 8*). Quis enim hoc fecit, nisi ille, qui, cum tenebræ essent super abyssum, dixit: *Fiat lux; et facta est lux* (*Gen. 1, 5*)? Quod apertius alio loco idem apostolus expressit, dicens: *Deus qui dixit de tenebris lumen clarescere, claruit in cordibus nostris* (*II Cor. iv, 6*). Si autem hoc putat Scripturis deesse prophetis, quod Filius sit lumen de lumine, vel splendor lucis¹, legat quod in eisdem Litteris legitur de Sapientia, *Candor est enim lucis æternæ* (*Sap. vii, 26*): aut illud in prophetico Psalmo, *Cantate Domino canticum novum; cantate Domino, omnis terra: cantate Domino et benedicite nomen ejus, bene nuntiate diem ex die salutare ejus* (*Psal. xcvi, 1, 2*). Quis est enim dies ex die, nisi Filius lumen de lumine? Salutare autem Dei esse Christum legat in Evangelio, dicente Simeone sene, quando illum cognovit in manibus matris, carne minimum, spiritu maximum, acceptoque in manus suas ait: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum* (*Luc. ii, 29 et 30*).

CAPUT XII. — 16. Hic si responderit, aliam esse lucem de qua dictum est, *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*; quia spiritualis lux mentis est ista, non carnis: aliam vero illam de qua scriptum est, *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux*; quæ ad oculos pertinet corporales: primo confitebitur a luce summa, quod est ipse Deus, fieri potuisse qualemcumque infirmam lucem, bonam tamen. Deinde, unde scit etiam qualis et quanta sit? postremo, utrum spiritualis, an corporalis? Nisi forte fideles homines, qui quamdiu sunt in corpore, peregrinantur a Domino (*II Cor. v, 6*), possunt jam merito ipsius fidei lux vocari, et Angeli non possunt, qui semper vident faciem Patris (*Math. xviii, 10*)? Unde ergo scit utrum talis lux primitus facta sit? Unde scit quomodo in illa luce vespere et mane possit intelligi? Quomodo denique senario numero præsentata fuerit operibus Dei, et in ea septima requieverit Deus, unde ad istos dies nobis notissimos, qui solis circuitu revolvuntur, septenarii ipsius numeri quædam forma translata est? Sed et si lux facta est corporalis, unde novit quomodo esse po-

¹ Post, vel splendor lucis, additum apud Lov., æternæ: sed superfluo.

tuerit ante solem et ante firmamentum, quod eorum postea nuncupatum est, remota ab aspectibus terrenorum in superioribus partibus mundi, ut solus Deus inter illam tenebrasque divideret? Nam inter istas tenebras quæ nobis faciunt notissimam noctem, et lucem quæ nobis facit notissimum diem, luminaria nobis visibilia, ut dividerent, imperavit. Quis autem ferat, quamvis non sit indignandum potius quam ridendum, indicare istum nobis quod diem horæ designent, horas autem sol discernat atque distinet, et velle ut credamus quod Moyses ista nescierit, et ideo diem antequam sol fieret nominaverit? Sed convenient homines ad librum istius audiendum, et proponatur eis quid sit credibilis, utrum istum nescire quamdam lucem et quamdam diem, quem sciebat Moyses; an Moysen nescisse istam lucem ac diem, quem non solum iste, verum etiam qui verba ejus non intelligant, scient.

CAPUT XIII. — 17. Quid, quod etiam de aquarum congregatione ingerit nescio quis imperitissimus quæstionem? imo vero non quæstionem, sed reprehensionem, tanquam non recte dictum sit, *Congregentur aquæ in congregationem unam, et appareat arida* (*Gen. 1, 9*); eo quod aquis omnia tenebantur: ignorans quemadmodum aqua in ærios vapores tenuata rareseat, et nebuloza caligine multum occupet spatii, exiguum vero si congregata densetur¹, nec jam levis volitet, sed gravis fluitet. Quid ergo mirum, si rara terram texerat, spissata nudavit? Quid, si etiam divino nutu in magnos sinus terræ² subsedit, atque ita quidquid naturæ humidæ per totum ejus jacebat, in partes concavas confluentis, recessit a cæteris, et quod operiebat aperuit³, congregata in humiliora succumbentia qua mare interfueret et circumfueret, atque altiora deserens qua orbis emineret? Omitto quod potest hic intelligi significatum esse, quod informis illa materies aquæ vel abissi vocabulo insinuata sit, et species acciperit duorum istorum gravium elementorum, humoris et humi⁴: et ideo dictum esse, *Congregetur aqua*, quoniam labilis et mobilis ei species data est; *Appareat autem arida*, quia immobilis fixa est⁵. Nam illud quod magis Propheta libri hujus auctor intendit, ut ejus narratio rerum factarum esset etiam præfiguratio futurarum, non est contentiosis et infidelibus sensibus ingerendum. Cum ergo tot exitus pie quærentibus pateant, ne temere tanta reprehendatur auctoritas; unde iste, nisi diabolico instinctu, in eis rebus eligit calumniari, quas non est idoneus perscrutari?

CAPUT XIV. — 18. Quod vero in hominis conditorem Deum cæcus et ingratus invenitur, et audeat dicere ei qui se fixit, *Quare sic me fecisti?* cum omnino quomodo sit factus ignoret, multum præcipitis mentis audacia est. Sed vasa iræ permittuntur ista garrere, ut tanquam de negligentia somno excitentur

¹ In Mss., denseatur.

² Sic potiores Mss. At editi, terra.

³ Plures Mss., apparuit.

⁴ In probæ notæ Mss., humoris et humidit.

⁵ Editi, immobilis et fixa est. Particulari, et, auctoritate manusccriptorum expunximus.

vasa misericordiae (Rom. ix, 20 23), et studio respondendi pestilentibus maledictis, adhibeant curam salubribus dictis. Ecce enim in eo quod reprehendit iste hominis Conditor, quia prohiberit eum sumere cibum dignoscentiae boni et mali (Gen. ii, 17), tanquam eum pecoribus parem esse voluisset nescientibus ista discernere, et hoc ei negasset cui potestatem dedisset in bestias, quo solo homo superat bestias; quam necessariam est vitae bene agendae, quod discimus: quaedam infeliciter disci, et felicius nonnulla nesciri? Morbos enim et dolores quanto felicius nesciremus? Si ergo medicus nos ab aliquo cibo prohiberet, quo accepto aegrotaturos esse praesciret, et ob hoc appellaret eundem cibum dignoscentiae sanitatis et imbecillitatis, eo quod per ipsum homo cum aegrotare coepisset, experiendo dignosceret quid interesset inter contractam malam valetudinem et perditam sanitatem¹; quod utique melius ignorasset, et in illa quam perdidit sanitate mansisset, credens medico per obedientiam, non morbo per experientiam: numquid talem medicum invidisse nobis ejusmodi scientiam diceremus? Quis dubitet malum esse peccatum? Et tamen cum laudo dictum est de Domino Jesu Christo, quia non noverat peccatum (II Cor. v, 21). Non ergo noverat hoc malum, atque ideo illam unde Adam prohibitus est, boni et mali dignoscentiam non habebat. Illic si quaeratur, Quomodo quod non noverat, arguebat? neque enim peccata non arguebat: *Omnia autem quae arguuntur, sicut dicit Apostolus, a lumine manifestantur* (Ephes. v, 13): quomodo igitur a quo arguebantur, ignorabantur? Nonne rectissime respondebitur, et noverat, et non noverat? Rectissime omnino: noverat enim per sapientiam, non noverat per experientiam. Huic itaque divinae sapientiae credere debuit Adam, ut ab illa mali scientia quae sit per experientiam, praeepto Dei obediens temperaret. Sic enim malum nescisset, nisi fecisset. Fecit autem sibi, non Deo. Nihil enim facere potuit voluntate inobedientiae, nisi quod ipse pateretur lege justitiae. Haec est namque poena inobedienti homini reddita in semetipso, ut ei vicissim non obediatur nec a semetipso. De qua re uberius in aliis, et maxime in quarto decimo libro de Civitate Dei disputavimus.

19. Nunc autem breviter respondeam ad id quod ait iste, hominis institutorem a magno bono prohibuisse quem fecerat, dum eum pecori similem sine dignoscentia boni et mali esse voluisset. Haec enim dignoscentia non est beati hominis sapientia, sed miseri experientia: unde lignum nomen accepit, a cujus cibo est homo prohibitus, ut obedientia commendaretur quae maxima est virtus, et, ut sic dixerim, omnium origo materque virtutum, in ea natura cui sic datum est arbitrium liberæ voluntatis, ut eam tamen necesse sit vivere sub potestate melioris. Quanquam non defuerint quibus visum est illam dignoscentiam boni et mali magnam aliquid bonum

fausse: cujus capaces nondum fuerunt qui hanc usurpantes contra vetitum, per inobedientiam peccaverunt.

20. Quibus autem videtur sic hominem fieri debuisse, ut peccare non let; non eis displiceat sic esse factum, ut non posset peccare si nollet. Numquid enim, si melior esset qui non posset peccare, ideo non bene factus est qui posset et non peccare? Aut vero usque adeo desipiendum est, ut homo videat melius aliquid fieri debuisse, et hoc Deum vidisse non putet; aut putet vidisse, et credat facere noluisse; aut voluisse quidem, sed minime potuisse? Avertat hoc Deus a cordibus piorum. Si ergo ratio recta demonstrat, rationalem creaturam illam esse meliorem, quæ nulla inobedientia deserit Deum, quam istam quæ ita deseruit: sciat quisquis hoc sapit, nec illam deesse caelestibus rebus quæ nunquam deserit Deum, nec istam ita esse factam ut aliqua necessitate deserere cogeretur Deum; et quia voluntate deseruit, nihil ex hoc diminutum sapientissimis dispositionibus Dei, qui et malis bene et perversis recte utitur, et de humano genere juste meritoque damnato familiam sanctam atque numerosam, non ejus merito, sed gratia sua factam, in æternum regnum se translaturum esse testatur.

21. Quæ cum ita sint, nec Deus occultare debuit lignum, quod propter consecuturam hominis miseriam, si ex illo contra prohibitionem usurpato dignosceret a quo bono decidisset, et in quod malum incidisset, appellavit lignum dignoscentiae boni et mali. Cur enim occultaret de quo mandatum dabat, et per quod obedientiam commendabat? Nec ignarus fuit hominem peccaturum: sed simul etiam, quid justie et boni fuerat et de peccante facturus, summa utique divinitate praescivit. Nec instituit quod obsessus, si homo sibi obesse nolisset: sed potius instituit quod prodesset; quia homo non sine bona mercede obedientiam custodisset, et non sine utili exemplo, ut eam sancti ejus posteri custodirent, penas inobedientiae persolvissent. Nec voluit quod non potuit: hoc enim voluit, ut aut obediens homo esset, aut inobediens impune non esset. Nec infructuose voluit, quod homo non fuerat servaturus, jubere: quia poena contemptoris docuit alios obedire. Nec in homine pars Dei restitit Deo: quia si hominis anima pars Dei esset, nec a se ipsa, nec ab aliquo decipi, nec ad aliquid male faciendum, sive patiendum, ulla necessitate compelli, nec in melius vel deterius mutari omnino potuisset.

22. Flatus autem ille Dei qui hominem animavit (Gen. i, 7), factus est ab ipso, non de ipso¹. Quia nec hominis flatus, hominis pars est; nec homo eum facit de se ipso, sed ex aërio halitu sumpto et effuso: Deus vero potuit et de nihilo, et vivum rationalemque², quod non potest homo. Quamvis nonnulli existimant non tunc animatum primum hominem, quando Deus in ejus faciem sufflavit, et factus est in

¹ Sola editio Lov., quod dicitur.

² In excelsis, et bonum perditam sanitatem. Abest, bonam, a MSS.

¹ Editio Lov., non de se ipso. Minus bene.

² Illic Am. Er. et aliquot MSS. addunt, potuit. Quidam codices, reddere. Lov. cum nonnullis aliis codicibus, facere. Omitunt præcipui manuscriptorum.

animam vivam; sed tunc accepisse Spiritum sanctum. Quodlibet autem horum credibilis ostendatur, unde nunc longum est disputare; animam tamen non esse partem Dei, nec de substantia et natura ejus creatam sive prolatam, sed ex nihilo factam, dubitare fas non est.

CAPUT XV. — 23. Non itaque, sicut ait iste blasphemus, invenitur serpens in loco meliore quam Deus, quia praevaluit decipere hominem quem fecerat Deus (*Gen. iii, 1-6*). Nullo enim modo homo deciperetur, si non in se exaltato corde recessisset a Deo. Vera quippe, quoniam divina est, illa sententia: *Ante rursam exaltatur cor* (*Prov. xvi, 18*). Et ubi contra Deum exaltatus, ibi ab illo deseritur, et in se tenebratur. Quid autem mirum, si dum tenebratur, nescit quid sequatur: quoniam non a se ipso lumen est, sed ab illo qui est lumen, illuminatur? Quod ergo Deus semper invictus sit, etiam homo victus ostendit: quia victus non fuisset, si ab invicto non recessisset. Quomodo est autem victor hominis deceptor, cum a semetipso sit etiam ipse deceptus? Unde et ille qui decipit, et ille quem decipit, ambo decepti sunt, recedendo ab eo qui non potest decipi; et ambo sunt victi, recedendo ab eo qui non potest vinci. A quo quisque qui plus recedit, plus vincitur; quia tanto est inferior, quanto deterior. Et ideo necesse est, ut qui malem alteri prius inferendo viscere videtur, amplius ipse bonum amittendo viscatur: nec fieri potest ut ei sit locus melior, cum causa sit peior. Et quod ad tempus praevaluisse visus est diabolus homino superato, etiam sic in aeternum victus est homine reparato. Nec Dei constantis verba sunt, sed potius exprobrantis: *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis* (*Gen. iii, 22*). Sicut et Apostolus ubi dicit, *Donante mihi hanc injuriam* (*II Cor. xii, 13*), utique a contrario vult intelligi, si adit pronuntiator doctus, non calumniator inductus.

24. Porro autem, cui displicet peccator prohibitus a ligno vitae, quid nisi impune vult male vivere? Nec magnum erat Deo, et alio quolibet modo vitam subtrahere homini quem vivere noluisse: sed quoniam rationales animae de sapientia vivunt, quarum mors est insipientia, hujus rei significandae gratia lignum vitae in paradiso fructu suo mori hominem nec corpore suerit. Quod ergo inde separatus traditus est morti, commendatus aetate, quod nequaquam illi accidisset, si semper eodem cibo frueretur, significatum est quod prius ab spirituali vitae ligno propter peccatum anima ejus excluda est, et ita quaedam sua interiore morte jam mortua. Nam de sapientia scriptum est: *Lignum vitae est amplectentibus eam* (*Prov. iii, 18*). Quod isto non intelligens ait: *Qualenus ergo ante maledictum immortalis homo perpetuo vivere poterat, qui nondum ex ista arbore cibum sumpserat?* Quasi ei aliquis dixerit, aut in illo libro alicubi legerit, quod nondum Adam sumpserat ex cibo arboris vitae. Quin potius intelligendus est, quoniam inde illi vita in corpore perpetua suppetebat, ne vetustate consumeretur

¹ Am. et Hieros. *ms.*, *ista*.

aetatis, ad hoc inde prohibitus, ut ex peccati poena jam illi esset necessitas mortis.

25. *Quomodo, inquit, ex Dei maledicto mori caperis, cum vita ipsa nunquam ex ipso initium sumpserit?* Quasi optaverit ei Deus mortem, sicut homo homini: ac non Dei verba ad sententiam pertinent punientis, non ad iram maledicentis. Punire autem morte corporali, fuit a vitae arbore separare, cum jam fuisset spiritualiter mortuus, animo utique separatus ab alimento sapientiae. Deus itaque quid ei contigisset in animo, significare voluit, separando eum a ligno vitae, quo significabatur sapientia.

26. *Sed ista, inquit, arbor quae in paradiso vitae fructus ferebat, cui proderat?* Cui, nisi illis primis hominibus, masculo et feminae, qui in paradiso fuerant constituti? Deinde istis de paradiso pro merito suae iniquitatis ejectis mansit ad memoriam significandae spiritualis arboris vitae: quod est, ut diximus, ipsa sapientia, beatarum cibum immutabilis animarum. Utrum autem illo cibo vescatur nunc aliquis, nisi forte Enoch et Elias, non temere asseverandum puto: ligno tamen illo vitae, quod est in spirituali paradiso, nisi aleretur animae beatorum, non pro munere pietatis et fidelissimae confessionis, latronis animae erudentis in Christum legeremus paradysum eodem die fuisse concessum: *Amen, inquit, dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* (*Luc. xxiii, 43*). Esse autem ibi cum Christo, hoc est esse cum vitae ligno. Ipse est quippe Sapientia, de qua, ut superius commemoravi, scriptum est, *Lignum vitae est amplectentibus eam*.

CAPUT XVI. — 27. Numquidnam et hoc reflexendum est, quod velut acule¹, ut sibi videtur, irridet? Primo, Deum non praescisse quod contigit: deinde, implere non valuisse quod magnopere cogitavit: tertio, ad maledictum se convertisse superatum. Unde scit Deum non praescisse quod contigit? An quia contigit? Quinimo si non contigisset, nullo modo id praescisset futuram, quia non erat futurum. Aut si propterea putat non praescisse, quia si praescisset, ne contingeret providisset²: potest hoc et de Christo dicere, qui talentum dedit homini nihil acquiraturo; quod propterea utique dederat, ut ejus augetetur pecunia, quicquid est quod illa significat. Ergo quia contigit ut ille sua pigritia nihil acquireret, hoc non praescivit ille qui dedit? dicere etiam potest³, non implere de hoc lucro Christum quod magnopere cogitavit. Potest et illud tortum, ad maledictum se convertisse superatum, quoniam dixit, *Ligate illi manus et pedes, et projicite eum in tenebras exteriores* (*Math. xxv, 15-30*): sicut de Adam dictum est, ut a ligno vitae separatus morte etiam corporis plecteretur (*Gen. iii, 24, 19*). Huic enim homini deserto, deficientis⁴ maledictum, videtur potentis imperium.

¹ In *ms.*, *quo velut acide*.

² Er. et *lov.*, *praevideisset*. Corrupte.

³ Ex auctoritate Er. *Langl.* ven. *lov.* restituimus vocem, *potest*, quae omittitur in B., addita tamen hac annotatione marginali: « subaudi, *potest.* » M.

⁴ Er. et *lov.*, *deficietis*. Postea etiam loco, *potentis*,

Dicat ergo impotentem Christum, quoniam de acquirendo spirituali pecunia non potuit quod cupiebat efficere: dicat æmulum ac malitiosum, quod seruo suo inviderit lucem ac salutem, quem projici jussit in tenebras, ubi esset fletus et stridor dentium. Si autem de Christo ista non dicit, ne hoc modo se indicet non esse christianum; cur audet dicere de hominis conditore et peccati merito damnatore, quod non audet dicere de hominis redemptore, et si ejus præcepta contempserit, pœna æternæ mortis¹ ultore, eodem ipso scilicet? Nam in quem alium nisi in Christum hæc maledicta nesciens iste jaculatur? quandoquidem ille ait, *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit (Joan. v, 46)*. Quid enim Pater sine Filio vel tunc fecit, vel unquam facit? Si ergo salubriter, non solum bonitatem, verum etiam severitatem Dei sancta Scriptura commendat, quoniam et amatur Deus utiliter et timetur; unde Apostolus eodem loco utrumque commemorat dicens, *Vides ergo bonitatem et severitatem Dei (Rom. xi, 22)*: quid est quod iste insanus et præceps, cum christianum esse se jactet, hoc reprehendit in Deo Prophetarum, quod in Deo invenit Apostolorum; quoniam idem Deus est et illorum, et istorum?

28. Quod autem de illo commemoravi, quem pigrum servum misit in tenebras exteriores severitas² Dei, ubi nec futurorum improvidus dicitur³ quia tali pecuniam suam credidit, nec impotens quia ut bene ageret non ipse rexit⁴, ipse correxit, nec æmulus ac malitiosus quod a luce separatum in tenebras misit: hoc de omnibus peccatis hominum, quæ leguntur in prophetis Libris infictæ fuisse peccantibus, debet fidelis lector advertere. Hoc ergo etiam de diluvio. Neque enim Dominus Jesus non tale aliquid futurum in suo prænuntiavit adventu, quando ait: *Sicut in diebus Noe manducabant, bibebant, novellabant, edificabant, nubebant, uxores ducebant; venit diluvium et perdidit omnes: sic erit et adventus Filii hominis (Luc. xvii, 26, 27)*. Hoc et de obduratione cordis Pharaonis. Neque enim Novi Testamenti litteræ non dicunt de quibusdam: *Tradidit illos Deus in reprobum mentem, ut faciant quæ non conveniunt (Rom. i, 28)*. Illoc de spiritu mendaci, quem Deus, qui bene utitur etiam malis, justissimo judicio ad impium regem decipiendum misit, sicut Michæas propheta sibi in visione prophetica demonstratum esse testatur (III Reg. xxii, 19-23). Neque enim dubitavit tale aliquid dicere apostolus Paulus, cum se sciret verissime dicere, ubi ait: *Mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, et judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati*

quod in posterioribus Mss. invenimus, habent cum Am. et nonnullis manuscriptis, *impotentis imperium*.

¹ Lovanienses nonnullorum manuscriptorum auctoritate hic addiderunt, *peccatorum*; quod merito abest ab editis aliis et Mss.

² Hic rorsum addito verbo, *est*, apud Lov. et Er. corruptur sententia hoc modo: *quem pigrum servum mi in tenebras exteriores, severitas est Dei*. Item infra in sola editione Lov., *quæ quæ ut bene ageret*.

³ Alias, *nec futurorum Deus nescius dicitur*.

⁴ Apud Mss. et Er. *omnium erat, ipse rexit*; sed tamen exstat i. Mss.

(II Thess. ii, 10, 11). Hoc de facto per Moysen, cui Deus dixit, *Accipe omnes duces populi, et victima illos Domino contra solem (Num. xxv, 4)*: hoc est, in manifesto per diem. Vel quod factum idolam Moyses ita vindicavit, ut nec proximo suo quisque parceret, ferro perimens impios (Ezod. xxxii). Neque enim et Dominus Jesus non dixit: *Eos autem qui noluerunt me regnare sibi, adducite, et interficite coram me (Luc. xii, 27)*. Ubi profecto, quia mortem significat animarum, magis est utique illa fidelibus horrenda et metuenda quam corporum. Unde idem Dominus dicit: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius eum timete, qui potest animam et corpus perdere in gehennam (Matth. x, 28)*.

29. Hujus generis mortes, per quas animæ mittuntur in gehennam, si quis fideli mente, ut dignum est, cogitaverit, valde viliter¹ æstimabit quamlibet ingentissimam stragem et sanguinis fluvios mortalium corporum, quomodocumque quandoquocumque moriturorum. Quas cædes iste exaggerans, et scholastica vanitate describens, ad blasphemandum Deum, qui talibus mortibus eos quibus hujusmodi terror utilis fuerat, flagellabat, horrorem incutit mortalibus sensibus, et aliquid se agere putat, calcas adversus stimulum jaciendo: ut cum de morte carnis accusat Dei providentiam, morte cordis mittatur in gehennam. Quis autem utriuslibet sexus homo non mallet gladio trucidari, etiam illo modo quo trucidavit sacerdos Phinees fornicarios, in ipso complexu nefariæ voluptatis (Num. xxv, 8), terribile constituens adversus execrandas libidines ultionis exemplam, propter quod Deo maxime placuit: quis, inquam, non mallet tali genere mortis interfici, quis non postremo igne consumi, vel ferinis morsibus per ipsa pudenda laniari, quam mitti in gehennam ignis æterni? Cur igitur Deus Christianorum peccantes talibus mortibus puniat, ut post corporis interitum transitorium², sequatur in gehenna sine fine supplicium, nisi quia Testamenti utriusque unus est Deus? Nam possent Judæi dicere adversus hujus impietatem, quantumlibet exaggeret bella, cædes, vulnera, funera, sanguinem, longe incomparabiliter Deo nostro Deum se habere mitiorem, longe scilicet mitius punientem transitoriis mortibus corporum, quam flammis perpetuis gehennarum.

30. At enim propterea videtur huic Deus Legis et Prophetarum, qui unus et verus est Deus, crimine crudelitatis arguendus, quia propter levissimas causas vel etiam erubescendas, pœnam mortis vel corporalis infligit; quod David populum numerasset (II Reg. xxiv); quod infantes, sicut iste dicit, filii Heli sacerdotis, de ollis vel cacabis Deo præparatis aliquid degustassent. Qua in re non disputo quantum et quam perniciosum elationis vitium tam sancto viro, ut vellet Dei populum numerare, subreperit, eorumque mortibus non æternis, sed jam jamque humana conditione venturis, et celeriter transitis,

¹ Editi, *vili*. At Mss., *villiter*.

² Mss., *post corporis mortem transitorium*.

fuert flagellatus, quorum fuerat multitudo inflatus. Nec dico filios Heli non fuisse infantes¹, ut iste loquitur, nesciens quid loquatur; sed ejus ætatis, quæ possent et deberent, pro sacrilego ausu quo se Domino Deo in sacrificiis præferebant, digna coercitione cohiberi: quod neglectum Deus, non sibi consulens, sed populo cui religio pietasque profuisset², bello etiam vindicavit: ubi Dei timorem potuerunt augere victuri, per eorum mortes, qui fuerant, etsi senescerent, post non longa temporum spatia morituri. Mortibus quippe corporum legimus allos etiam mortuos, propter non sua, sed aliena peccata (1 Reg. ii-iv): ubi magis est in dolore cordis plaga viventium, quam in resolutione carnis poena morientium; ubi animæ de corporibus exeuntes, habent causas suas vel bonas vel malas, non propterea gravatæ, quia exutæ: animarum vero morte alius pro alio plectitur nemo. Sed hoc dico, quantum existimet iste fuisse peccatum, quod in convivio nuptiali inventus est homo vestem non habens nuptialem: puto si humana consideratione ista metiamur, huic aliquantulum sufficere debuit erubescere; et ut plurimum invitantis indignatio protenderetur, vestem mutare compelli: et tamen dictum est, *Ligate illi manus et pedes, et projicite eum in tenebras exteriores; ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. xxii, 11-13). Sed dicit, Non levem culpam significat, vestem non habuisse nuptialem, quoniam ista parva magnarum signa sunt rerum. Sic ergo et sacrificia visibilia, cum sint in terrenis rebus exigua, magnarum et divinarum signa sunt rerum: in quibus filii sacerdotis se ipsi Deo, cujus honor in sacrificiis attenditur, præferebant. Non autem ille conviva se prætulit sponso; sed tantum non congruit, quia nuptialem tunicam non habebat. Veruntamen inter ipsas poenas, quibus utrumque vindicatum est, ille quid distet advertit, quamque incomparabiliter ista illam vincat intelligit, qui corporalibus et temporalibus spiritualia et sempiterna præponit.

31. Verum quid opus est de mysticis significationibus sacrificiorum vestisque nuptialis inconvenientem carnalibus sensibus velle inculcare sermonem? Ecce quod est manifestius proferamus: Evangelium Legi veteri comparans Dominus, et non illud malum quod homines ante didicerant, sed quod ipse docebat, perfectius esse contestans: *Audistis, inquit, quia dictum est antiquis: Non occides; qui autem occiderit, reus erit iudicio. Ego autem dico vobis: Qui cumque iratus fuerit fratri suo, reus erit iudicio; qui autem dixerit, Racha, reus erit concilio; qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennæ ignis* (Id. v, 21, 22). Quid tam parvum in peccatis, quam fratri dicere, Fatue? Quid tam magnum in suppliciis, quam gehenna ignis? Si in Lege vel Prophetis iste invenisset aliquem, quoniam dixisset fratri suo, Fatue, lapidari jussum fuisse divinitus, quante Deum crudelitatis argueret? Quis non autem, non dico lapidari, sed per

¹ Editi, *filios Heli fuisse infantes*; detractio, non, quod lucè revocamus ex Mss.

² Tract. iii Mss., *cui religio pietas profuisset*.

singulos artus, imo per singula corporis frustra, paulatim atque minutatim, vivens et sentiens dilaniari consumique maluisset¹, quam gehennæ ignibus macerari? Absit tamen ut crudeliorem quisquam dicat Evangelii Deum quam Legis Deum, intelligens utriusque esse unum et eundem Deum, in Lege terrenam carnalibus, in Evangelio spiritualibus poenis; et ibi et hic fidelem, nusquam crudelem.

52. Quid illud? nonne si a Christo linguam reperiret alienam in eumque blasphemam, et qualis est hujus, impia garrulitate damnabilem, acerbius et amarius exagitaretur, quam quod iste de obsonio sacrificii prægustato, corporalem temporalemque poenam pro sacrilegio sic indignatur ingestam; ubi venturum se Dominus, et ad sinistram positis gentibus (a) minatur esse dicturum, *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*? Hujus tanti supplicii quæris causam? *Esurivi, inquit, et non dedistis mihi manducare* (Id. xxv, 41, 42). Ecce pro esca temporali, non ablata, sed non data, æternum et horrendum supplicium comminatur. Et recte, si consulas veritatem. Perparvum est enim quod in elemosynis datur; sed cum pie datur, æternum inde meritum comparatur. Et ideo potius quia parvum est quod datur, magna impietate non datur. Unde non mirum est quod tantæ sterilitati velut infructuosarum arborum, ignis æterni supplicium præparatur. Si autem consulas hominem, ut de suo respondeat tibi, omnis homo mendax (Psal. cxv, 11), contemnit culpam, exaggerat poenam: illam quippe non videt mente carnali, hanc exhorret carne mortali. Talis est iste in omnium hominum, qui puniuntur vel corripiuntur in Vetere Testamento, longe mitioribus quam leguntur in Evangelio, corporalibus poenis. Quod enim dilavium comparari æternis ignibus potest? quæ cædes, quæ vulnera, quæ corporum mortes cruciatibus sempiternis? Viginti quatuor millia cadentium, tanto buccarum strepitu inflat insanus, quasi non innumera millia quotidie moriantur toto orbe terrarum? Sed transitoria ista corporis mors est: quis vero æstimare possit, quot millia stabunt ad sinistram ex omnibus gentibus, quæ sempiternis damnanda sunt ignibus?

33. Eat iste et clamet ore aperto et oculis clausis, quasi confessus sit Deum suam crudelitatem, quia dicit per prophetam: *Exacuiam sicut fulgur gladium meum, inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus manducabit carnes de sanguine vulneratorum* (Deut. xxxii, 41, 42). De quibus verbis sic iste accusat Deum, velut semper humanum sanguinem esurientem, quasi dixerit, *Inebriabo me sanguine; aut, Manducabo carnes de sanguine vulneratorum*. Sed quantumlibet hanc vilem Dei comminationem tanquam facinoris avidam, et, ut dicit, *in sola crudelitate malis tantummodo gloriantem*, vanus et vesanus exhorreat; quid aut quantum valet, verbis comparata dicentis, *Discedite a me, maledicti, in ignem æter-*

¹ Fr. Lugel. et Ven., *quis autem... non macuisset*. N.

(a) vox, *gentibus*, redundare videtur.

num, qui paratus est diabolo et angelis ejus? Ibi non sanguine inebriantur sagittæ; sed non satiabuntur membris omnibus flammæ: nec carnes gladius manducabit, sensum doloris citius auferens mortuis, quam inferens vulneratis; sed nemo cruciatibus saltim moriendo subtrahitur, ne in moriente simul etiam ipsa poena moriatur. Cur non hic dicit: *Colendumne istum an potius execrandum fugiendumque esse dicemus?* An timet de Christo ista dicere, ne ipsius ignis æterni supplicium non evadat, quo ille impios præparat mittere; et ignorat miser hæc dicendo de Deo Prophetarum, de ipso se dicere, cujus tam tremendam severitatem in Evangelio formidat offendere?

CAPUT XVII. — 34. Reprehendit etiam, quod poenas inapiorum significatas per uvam fellis et botrum amaritudinis, et furorem draconum atque aspidum, collectas dicit esse Deus apud se, et signatas in thesauris suis, reddendas in tempore, cum lapsus fuerit pes eorum (*Deut. xxxii, 32-35*): ignorans thesauros hic appellatas occultas dispositiones Dei, qui disponit reddere unicuique secundum opera ejus. Unde Apostolus dicit: *Tu autem secundum duritiam cordis tui et cor impenitens, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus* (*Rom. ii, 5, 6*). Apud quem enim sibi thesaurizat iram cor impenitens, nisi apud eum qui vivos est judicaturus et mortuos? Noque enim nesciunt etiam illi veteres Libri thesaurum desiderabilem, de quo ibi scriptum est quod requiescat in ore sapientis (*Prov. xxi, 20, sec. LXX*). Et in Proverbis legitur, quia *Deus thesaurizat diligentibus se salutem* (*Id. viii, 21*); et Isaias propheta dicit, *In thesauris salutis nostræ: ibi sapientia et disciplina et pietas ad Dominum. Hi sunt thesauri justitiæ* (*Isai. xxxiii, 6*). Sed vaniloqui et mentis seductores adversantes Litteris sacris, quas intelligere nolunt, eligunt ex eis aspera quæ ibi leguntur ad commendandam severitatem Dei; et de Litteris evangelicis atque apostolicis lenia quæ ibi leguntur ad commendandam bonitatem Dei: et apud homines imperitos hinc ingerunt horrorem, inde quarruunt favorem: quasi difficile sit ut quisquam similiter blasphemus atque impius eo modo adversetur Novo Testamento, quo iste Veteri, carpens de Vetere quibus ibi commendatur Dei bonitas, et e contrario de Novo quibus ibi commendatur Dei severitas; et clamet invidiosus atque venenosus: Ecce qui Deus colendus est, *miserors et miserator, longanimis et multæ misericordiæ; qui non in finem irascetur, neque in æternum indignabitur; qui non secundum peccata nostræ fecit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis; sed quantum distat oriens ab occidente, longe fecit a nobis peccata nostræ; qui sicut miseratur pater filios, sic miseratur timentes se* (*Psal. cii, 8-13*); qui dicit, *Nolo mortem peccatoris, quantum ut revertatur et vivat* (*Ezech. xviii, 23, et xxxiii, 11*). Non ille

¹ Fditi, in thesauris est. Mss. vero carent verbo, est; quod nec apud LXX reperitur. In hisdem Mss. omittitur, et pietas; cui tamen in græco, respondet, *hæi eusebeia*.

qui propter lucrorum avaritiam, etiam eum servum qui non perdidit talentum quod acceperat, tantum quia non amplius acquisivit, ligatis manibus et pedibus projici jussit in tenebras exteriores, ubi esset ei fletus et stridor dentium (*Matth. xxv, 14-30*): et qui hominem non habentem vestem nuptialem de convivio suo tollit, et similiter alligatum simili supplicio ponit (*Id. xxii, 11-13*): et qui venientibus ad se, et pulsantibus, et dicentibus, *Domine, aperi nobis*; respondet, *Non vos novi*; tantum quia oleum secum, quod infunderent suis lampadibus, non tulerunt (*Id. xxv, 1-2*): et qui propter unum contumeliosum verbum mittit in gehennam (*Id. v, 22*): et qui pro temporali cibo non accepto, igne damnat æterno (*xxv, 41, 42*). Hæc atque hujusmodi si quis vesana mente sacrilegus, inde lenia, hinc aspera colligat; ac sic homines utrarumque Litterarum imperitos a Christo tanquam sævo et crudeli conetur avertere, et ad Deum Prophetarum misericordem mitemque convertere; nonne et huic ipsi qui hoc facit Veteri Testamento, quod ab homine similiter sacrilego posset fieri Novo, imparus atque impius apparebit? Qui autem recte colit Deum, et profecto utriusque Testamenti invenit unum Deum, et ejusdem unius Dei in utroque diligit bonitatem, in utroque metuit severitatem: in illo intelligens promissum Christum, in isto accipiens redditum Christum.

35. Nonne prius in illis veteribus Libris lectum est, non reddendum malum pro malo, ubi præcipitur ut si jumentum inimici sui errare quisque invenerit, revocet domino ejus; et si cecidisse in via, non pertranseat, sed levet cum illo (*Erod. xiiii, 4, 5*)? Nonne ibi prius scriptum est, quod Apostolus ponit: *Si esurit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi* (*Prov. xxv, 21; Rom. xii, 20*)? Nonne ibi prius homo Dei Deo suo, quod ei utique scit placere, dicit: *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala* (*Psal. vii, 4, 5*)? Nonne ibi prius Jeremias propheta describit sancti patientiam, præbentis percutienti se maxillam (*Thren. iii, 30*)? Nonne ibi prius per aliam prophetam præcipitur, ut malitiam unusquisque fratris sui non reminiscatur (*Levit. xix, 18*)? Quid est ergo quod iste blasphemus hæc tanquam contraria Veteri Testamento de Novo colligit, aut utrasque Litteras nesciens, aut ut decipiat imperitos, se scire dissimulans? A quo tamen si quærat, utrum non reddat malum pro malo, qui pro cibo non accepto in ignem mittit æternum; profecto turbabitur, et admonebitur incomparabiliter esse mitius oculum pro oculo, dentem pro dente homini auferre (*Exod. xxi, 24*), ubi mensura vindictæ modum non transit injuriæ, quam propter non exhibitam humanitatem, tantam rependere severitatem, ubi transitoria est culpa, et finem non habet poena: atque ita discet, si perversus non est, in utroque Dei unius Testamenti et amandam bonitatem et timendam severitatem. Quamvis enim in Veteri Testamento propter temporalium bonorum promissionem malorumque comminationem, servus

pariat temporalis Jerusalem; in Novo autem, ubi fides impetrat charitatem, qua lex possit impleri non magis timore pœnæ quam dilectione justitiæ¹, liberos pariat æterna Jerusalem (*Galat. iv, 22-31*): tamen et illis temporibus fuerunt justi spirituales, quos non occidebat littera jubens, sed vivificabat spiritus juvenis (*II Cor. iii, 6*). Unde et fides venturi Christi habebat utique in Prophetis, venturum prænuñtiantibus Christum; et nunc sunt plurimi carnales, qui vel hæreses faciunt non intelligendo Scripturas, vel in ipsa Catholica aut adhuc parvuli lacte nutriuntur, aut tanquam palea perseverans futuris ignibus præparantur. Sicut autem Deus unus et verus creator bonorum est et temporalium et æternorum, ita idem ipse auctor est amborum Testamentorum; quia et Novum in Vetere est figuratum, et Vetus in Novo est revelatum.

36. Ignoscendi autem misericors mansuetudo, propter quam dictum est, non solum septies, verum etiam septuagies septies fratri remittenda esse peccata, non ad hoc valet ut sit iniquitas impunita, aut torpens et dormiens disciplina, quod potius obsit quam diligens vigilansque vindicta. Claves quippe regni cælorum sic dedit Christus Ecclesiæ, ut non solum diceret, *Quæ solveritis super terram, erunt soluta et in cælis*; ubi apertissime bonum, non malum pro malo reddidit Ecclesia: verum et adjuget, *Quæ ligaveritis in terra, erunt ligata et in cælo*; quia bona est et vindicandi justitia. Illud enim quod ait, *Si nec Ecclesiam audierit, sit tibi tanquam ethnicus et publicanus*; gravius est quam si gladio feriretur, si flammis absumeretur, si feris subigeretur². Nam ibi quoque subiunxit, *Amen dico vobis, quæ ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælis* (*Matth. xviii, 17-22*): ut intelligeretur, quam gravius sit punitus, qui velut relictus est impunitus. Sic dicat iste, si placet, Siccine mandata Salvatoris accepimus jubentis, *Nemini reddideritis malum pro malo; sed si quis vos percusserit in unam maxillam, præbete et alteram*; et, *Dimittite injurias fratribus vestris* (*Id. v, 59-64, et xviii, 35*)? Ecce ab hominibus non reddentibus manum pro malo, alligatur homo amarius et infelicitis Ecclesiæ clavibus, quam quibuslibet gravissimis et durissimis ferreis vel adamantinis nexibus. Absit, inquit, ut hoc dicam, quoniam christianus sum. Hoc si vere esset, nec illa dixisset. Quoniam Deus Prophetarum quorum scripta blasphemata, ipse est Deus Apostolorum quorum scripta blasphemare formidat.

CAPUT XVIII. — 37. *Sed David, inquit, Deum rogavit, et non est exauditus, nisi oblato sacrificio, ut hominibus qui non peccaverunt, parceretur* (*II Reg. xxiv*): et ideo non est credendus Deus verus, qui sacrificiis delectatur. Jam de pœna occisorum hominum, quibus quandoque morituris mors illa non obviat, et eorum tamen mortibus cor regis sese extollentis merito vapulavit, superius respondimus. De sacrificio autem valde iste nihil sapit: et ideo fallitur, quia jam sacrificia talia non offert Dei populus Deo, posteaquam

venit unicum sacrificium, cujus umbræ fuerunt illa omnia, non hoc improbatia, sed hoc significantia. Sicut enim res una multis locutionibus et multis linguis significari potest; sic unum verum et singulare sacrificium multis est antea sacrificiorum significatum figuris. De quibus singulis hic disputare quam sit longum, videtis. Unum tamen sciant insipientes, tardi ad intelligendum, et præcipites ad reprehendendum, quod dæmon sibi sacrificium non exigeret, nisi Deo vero deberi sciret. Falsus enim Deus sic se vult honorari ab eis quos decipit, quomodo verus Deus ab eis quibus consultit: et maxime sacrificium est quod præcipue debetur Deo. Nam obsequia cætera quæ divinitati exhibentur, ausi sunt sibi etiam superbie fasce homines arrogare. Rariissimi autem commemorantur, quæ sibi ut sacrificaretur, cum regia potestate possent, ausi fuerint imperare. Quicumque tamen ausi sunt, per hoc se deos haberi voluerunt. Sacrificiis autem Deum non egere, quis nescit? Sed nec laudibus nostris eget. Verum sicut nobis, non illi, utile est laudare Deum; sic nobis, non illi, utile est offerre sacrificium Deo. Quoniam singulari et solo vero sacrificio pro nobis Christi sanguis effusus est: ideo primis temporibus ad hoc sacrificium talibus significationibus præphetandam, immaculatum animalium sacrificia Deus sibi jussit offerri; et quemadmodum illa immaculata erant a corporum vitis, ita speraretur immaculatus esse pro nobis, qui solus immaculatus fuerat a peccatis. Quæ tempora per prophetam sic prænuñtiantur: *Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum; ex Sion species decoris ejus*. Et paulo post in eodem psalmo: *Audi, populus meus, et loquar tibi; Israel, et testificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego sum. Non super sacrificia tua arguam te; holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de greyibus tuis hircos. Quoniam mæ sunt omnes bestiarum vitæ, pecora in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia cæli, et species agri macum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua*. Et iterum in fine psalmi ejusdem: *Sacrificium, inquit, laudis honorificabit me, et ibi via qua ostendam illi salutare Dei* (*Psal. xlix*). Jam de hoc salutare Dei, quod ipse sit Christus, supra commemoravi atque monstravi (*Supra, n. 15*). Quod est autem sacratius laudis sacrificium, quam in actione gratiarum? Et unde majores agenda sunt Deo gratiæ, quam pro ipsius gratia per Jesum Christum Dominum nostrum? Quod totum fideles in Ecclesiæ sacrificio sciunt, cujus umbræ sunt omnia priorum genera sacrificiorum. Isti autem vaniloqui reprehensores Veteris Testamenti, etiam si cætera quæ commemoravi de hoc psalmo minus intelligunt, sufficiat eis quantum ad præsentem questionem attinet, quia Deus Prophetarum, qui Deus est etiam Apostolorum, non manducat taurorum carnes, nec sanguinem potat hirc-

¹ Plerique Miss., *delectatione justitiæ*.

² In quibusdam Miss., *subjiceretur*.

³ Miss., *vere*.

corum. Talem quippe eum venerant sancti, qui pleni ejus Spiritu ista dicebant. Unde illud quod David obtulit, ut populo parceretur, umbra erat futuri, qua significatum est, quod per unum sacrificium¹, cujus illa figura erat², salutem populi spiritualiter parceretur. Ipse est enim Christus Jesus, qui traditus est, sicut Apostolus dicit, *propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* (Rom. iv, 25): propter quod etiam dicit, *Pascha nostrum immolatus est Christus* (1 Cor. v, 7).

CAPUT XIX. — 38. Unde autem iste probare conatus est, evidenter servisse demoniis, qui sacrificiis ea promeruit, volens hoc intelligi de sancto David, ibi evidentiis quanta fraude imperitorum animis insidiatur ostendit. Adhibuit enim Apostolum testem, eo quod dixerit, *Videte Israel carnaliter: nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo? dico quod idolum sit aliquid? Sed qui sacrificant, demonibus sacrificant.* Quod non ita scriptum est: sed ita, *Videte Israel secundum carnem: nonne qui de sacrificiis manducant, socii sunt altaris? Quid ergo? dico quia idolis immolatum est aliquid, aut idolum est aliquid? Sed quia quæ immolant³, demoniis, et non Deo, immolant. Noto vos socios demoniorum fieri.* Potuit autem accidere, ut secundum interpretationum varietatem non in rebus, sed in verbis, quod ego dixi, *secundum carnem*; alii codices habeant, *carnaliter*: et quod ego dixi, *qui de sacrificiis manducant*; alii habeant, *edunt hostias*; quod ipse posuit: et quod ego, *socii sunt altaris*; habeant alii, *participes sunt altaris*: et quod ego posui, *quid ergo? dico quia idolis immolatum est aliquid?* minus ille posuerit, aut minus codex ejus habuerit; et ideo tantummodo posuit, *quia idolum est aliquid.* Quod vero sequitur multum ad rem pertinet, quia id aliter posuit. Ait enim Apostolus: *Sed quia quæ immolant, demoniis, et non Deo, immolant.* Iste autem dixit, *Sed qui sacrificant, demonibus sacrificant*: quasi omnes qui sacrificant, non sacrificent nisi demonibus. Nam enim ait Apostolus, *Qui sacrificant; sed, quæ sacrificant*; vel, sicut a me positum est, *immolant*: illi scilicet qui idola colunt; *quæ sacrificant, demoniis, et non Deo, sacrificant*, sive, *immolant.* Et ideo subiunxit, *Noto vos socios demoniorum fieri*: eos quippe ab idololatria prohibebat. Propter quod eis ostendere voluit, ita illos fieri socios demoniorum, si idololatria sacrificia manducaverint, quomodo Israel carnalis socius erat altaris in templo, qui de sacrificiis manducabat. Ideo quippe addidit, *carnaliter*, vel, *secundum carnem*; quia est Israel spiritualiter, vel secundum spiritum, qui veteres umbras jam non sequitur, sed eam consequentem quæ illis umbris precedentibus significata est veritatem. Hinc enim cœpit, ut hoc diceret: *Propter quod, dilectissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.* Deinde secutus ostendit, ad quod sacrificium jam debeant pertinere, dicens: *Quasi prudentibus dico, judicate vos quod dico. Calix benedictionis quem*

benedicimus, nonne communicatio est sanguinis Christi? Panis quem frangimus, nonne communicatio est corporis Domini? Quia unus panis et unum corpus multi sumus; omnes enim de uno pane participamus (1 Cor. x, 14-20). Et propter hoc subiunxit, *Videte Israel secundum carnem: nonne qui de sacrificiis manducant, socii sunt altaris? Ut intelligerent ita se jam socios esse corporis Christi, quemadmodum illi socii sunt altaris. Et quia ut hoc diceret, ab idololatria prohibebat; unde locus iste sermonis ejus, sicut commemoravi, sumpsit exordium: ne putarent ideo non esse curandum, si de sacrificiis ederent idolorum, quia idolum nihil est, existimantes sibi hæc velut superflua non nocere, confirmavit quidem et ipse nihil esse idolum: nec ideo se ista prohibere, quia idolis immolantur quæ non habent sensum; sed quia quæ immolant, inquit, id est, idolorum cultores, demoniis, et non Deo, immolant. Noto vos socios demoniorum fieri.* Istum sensum veritas ipsa declarat: quia in templo cui serviebat carnaliter Israel, non utique idolum colebatur. Nam si sacrificia quæ in illo templo secundum veterem Legem offerbantur Deo, tanquam idolorum sacrificia damnarentur, vel tanquam demoniis immolata, nullo modo ipse Dominus Christus leproso quem mundaverat, diceret: *Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses in testimonium illis* (Matth. viii, 4). Nondum enim dederat pro sacrificiis illis omnibus sui corporis sacrificium, nondum suscitaverat sui corporis templum. Nec de illo templo ejiciens eos qui boves et columbas vendebant, diceret: *Domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis illam speluncam latronum* (Id. xxi, 13).

CAPUT XX. — 39. Sane de apocryphis iste posuit testimonia, quæ sub nominibus apostolorum Andreæ Joannisque conscripta sunt. Quæ si illorum essent, recepta essent ab Ecclesia, quæ ab illorum temporibus per episcoporum successiones certissimas, usque ad nostra et deinceps tempora perseverat, et immolat Deo in corpore Christi sacrificium laudis, ex quo *Deus deorum locutus vocatæ terram, a solis ortu usque ad occasum.* Hæc quippe Ecclesia est Israel secundum spiritum; a quo distinguitur ille Israel secundum carnem, qui serviebat in umbris sacrificiorum, quibus significabatur singulare sacrificium quod nunc offert Israel secundum spiritum, cui dictum atque prædictum est, *Audi, populus meus, et loquar tibi; Israel, et testificabor tibi* (Psal. xlix, 2, 7): et cætera, quæ jam supra commemoravi. De hujus enim domo non accipit vitulos, neque de gregibus ejus hireos. Iste immolat Deo sacrificium laudis, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedec. Quod in eo psalmo positum est, quomodo Dominus Jesus in Evangelio de se conscriptum esse testatur, querens a Judæis respondentibus Christum filium esse David, quod solum de illo carnaliter venerant, quomodo eum David in Spiritu dixerit Dominum. Tunc enim hujus psalmi commemoravit exordium: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis,*

¹ Et. r. que Xss., dixerat.

¹ Nostri omnes Mss., per verum sacrificium.

² Ita in Mss. At in editis, illa figura erant.

³ Edidit hoc tantum loco addidit, gentes; quod verum hic et infra semper omittunt Mss.

donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Ibi quippe et hoc dictum est : *Juravit Dominus, et non poenitebit eum, Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec* (Matth. xxii, 42-45; Psal. cix, 4, 6). Noverant qui legunt, quid protulerit Melchisedec, quando benedixit Abraham (Gen. xiv, 18, 19) : et si jam sunt participes ejus, vident tale sacrificium nunc offerri Deo toto orbe terrarum. Dei autem juratio incredulorum est increpatio. Et quod Deum non poenitebit, significatio est quia hoc sacerdotium non mutabit. Mutavit quippe sacerdotium secundum ordinem Aaron. Unde alius propheta dicit ad eum qui carnaliter est Israel : *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et hostiam non accipiam de manibus vestris*. Ecce quod est secundum ordinem Aaron. Cur autem hoc non accipiat, addit, et dicit : *Quia ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia pura ; quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens* (Malach. i, 10, 11). Ecce quod est secundum ordinem Melchisedec. Incensum enim quod est græce θυμιαμα, sicut exponit Joannes in Apocalypsi, orationes sunt sanctorum (Apoc. v, 8). Deus quippe ille, sicut canitur in Psalmo, qui *vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum* ; cui terræ, id est, cui populo diffuso a solis ortu usque ad occasum, diceret, *Non accipiam de domo tua vitulos ; immola Deo sacrificium laudis* (Psal. xlix, 2, 9, 14) : ipse per hunc prophetam quod certissime futurum erat jam velut factum prædicans ait, *Ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia pura ; quia magnum est nomen meum in gentibus*.

40. Non enim sicut hominem poenitet Deum ; sed sicut Deum : quemadmodum non sicut homo irascitur, nec sicut homo miseretur, nec sicut homo zelat ; sed omnia sicut Deus. Poenitentia Dei non est post errorem : ira Dei non habet perturbati animi ardorem : misericordia Dei non habet impatientis miserum cor, unde in latina lingua nomen accepit : zelus Dei non habet mentis livorem. Sed poenitentia Dei dicitur, rerum in ejus potestate constitutarum hominibus inopinata mutatio : ira Dei est vindicta peccati : misericordia Dei est bonitas opitulandi¹ : zelus Dei est providentia, qua non sinit eos quos subditos habet, impune amare quod prohibet. Unde iste qui tam loquaciter exagitavit Dei poenitentiam, discat primo, vix inveniri aliquid quod digne de Deo dici possit ; sed plurima et pene omnia nos de illo dicere loquendi necessitate, quæ magis homines ex hominibus metiuntur, sicut autem intelligenda de illo sunt vix a paucis et spiritualibus intelliguntur. Propter quod providentissime Scriptura divina de illo ineffabili loquens ad quædam etiam verba descendit, quæ jam hominibus et ipsis carnalibus, eum de Deo sermo est, videntur absurda et indigna : ut cum timentur ista sic accipi, quomodo in hominibus solet, et dis-

¹ Sic in Mas. At in editis, *bonitas opitulantis*.

cutiuntur quemadmodum de Deo bene accipi possint, ibi disratur etiam illa quæ humanis sensibus in eisdem Scripturis Deo digna videbantur, non secundum hominum mores intelligi vel credi oportere. Cito enim videtur poenitentia, sicut ab hominibus agitur, non cadere in Deum : sed non cito videtur etiam misericordia, sicut homines miserentur, non cadere in Deum. Ex illo ergo quod requirendum fatetur, discit homo et hoc requirere, quod jam sufficere arbitratur. Sic ergo quando eum poenitet, non mutatur, et mutat ; sicut quando irascitur, non movetur, et vindicat ; et quando miseretur, non dolet, et liberat ; et quando zelat, non cruciatur, et cruciat.

41. Numquid autem in libris Testamenti novi desunt hæc verba, quæ si accipiantur sicut in hominibus intelligi solent, nullo modo congruunt divinitati, et gravem pariunt offensionem ? Cum enim de Christo verissime dicat evangelista, quod *non opus habebat ut ei quisquam testimonium perhiberet de homine ; ipse enim sciebat quid esset in homine* (Joan. i, 25) ; cur ipse quibusdam dicit, *Nescio vos* (Matth. xxv, 12) ? Ipsos denique sanctos suos cum præcierit et elegerit ante mundi constitutionem : quid est quod dicit Apostolus, *Nunc autem cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo* (Galat. iv, 9) ; quasi nunc eos cognoverit, quos antea nesciebat ? Quod vero ait, *Spiritum nolite extinguere* (I Thess. v, 19), tanquam extinguere Spiritus possit, quis ferat¹, nisi qui ea prudenter intelligit ? Nonne in Evangelio scriptum est : *Qui credit in Filium, habet vitam æternam ; qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum* (Joan. iii, 36) ? Calumniatur ergo et huic verbo iste blasphemus, et dicit : *Qualis est qui irascitur, cum scriptum sit, Iracundia viri, justitiam Dei non operatur* (Jacobi i, 20) ? Calumniatur isto modo et Apostolo dicenti, *Numquid iniquus Deus qui infert iram* (Rom. iii, 5) ? Jam porro si quisquam diceret, Confundetur Christus, et hoc eo tempore quo iudicaturus est vivos et mortuos ; quis eum christianus patienter audiret ? Tamen in Evangelio, *Qui me, inquit, confusus fuerit, et verba mea, in generatione ista adultera et peccatrice, et Filii hominis confundetur eum cum venerit in gloria*² Patris sui cum Angelis sanctis (Marc. viii, 38). Cur autem orantes dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* (Matth. vi, 9), si semper est sanctum ; nisi quia verum est et quod scriptum est de quibusdam, quia *polluerunt nomen Domini Dei sui* (Ezech. xliii, 8) ? Et cur dictum est Domino, *Memento mei cum veneris in regnum tuum* (Luc. xxi, 12), si nihil obliviscitur ; nisi quia non insipienter, sed intelligenter ei dicitur, *Olivisceris inopiam nostram et tribulationem nostram* (Psal. xliii, 24) ? Ergo et scienter nescit ; et quod semper scivit, aliquando cognoscit ; et cum extinguatur a negantibus, inextinguibilis permanet ; et tranquille irascitur ; et confundi

¹ veteres codices, *quis eruat*. Forte pro, *quis servat*.

² In B., *in gloriam*. Melius cum Fr. et Vulgata, *in gloria* ; cui lectioni græcum adstipulatur, *en tē doxē*. N.

non potest, etiam quando confunditur; et nomen ejus pollui non potest, etiam quando polluitur; et oblivisci non potest, etiam quando obliviscitur; et meminisse, etiam quando admonetur. Sic est ineffabilis. Hæc enim de illo dicuntur, de quo nihil ab homine vel hominis satis digne et satis competenter dicitur. Quæ cum ita sint, quis religiosus non istum exsufflet ut pulverem, quem projicit ventus a facie terræ (Psal. 1, 4); qui tumens et elatus atque irruens in oculos infirmorum, eosque perturbans, videtur sibi aliquid dicere, arguendo verba in Vetere Testamento quæ non intelligit, nec intucendo quæ in Novo intelligit?

42. Hoc autem de pœnitentia Dei, unde factum est ut loqueremur, cum commemoraremus prophetiam de Christo, ubi dictum est, *Juravit Dominus et non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec*, ad commendandum sacrificium salutare, in quo pro nobis sacer sanguis effusus est, cujus umbræ fuerant sacrificia, quæ de pecoribus immaculatis jussa sunt immolari: hoc ergo de pœnitentia Dei, ne sic eam putaret accipiendam, ut ex eo quod non intelligit, in blasphemiarum latratus rabidus insaniret; habebat unde commoneretur in proximo. Ipse quippe commemoravit Deum dixisse: *Pœnitet me unxisse Saül in regem*¹. Hoc autem scriptum est Samueli sancto dictum fuisse, per quem Deus arguit Saülem, quod homini quem Deus occidi jusserat, pepercisset, exhibens velut inisericordiam contempta obedientia: quasi vero melius nosset quid de homine fieri debuerit, quam ille qui hominem fecit. Ubi quod saluberrimum est discimus, ut semper divinum præceptum, humanum in nobis vincat affectum. Idem tamen Samuel cui dixerat Deus, *Pœnitet me unxisse Saül in regem*; dicit evidenter, Deum non pœnitere. Nam ita scriptum est: *Et factum est verbum Domini ad Samuel, dicens, Pœnitet me quod constituerim Saül in regem, quoniam aversus est a me, et verba mea non custodivit: Et paulo post Saüli dixit ipse Samuel: Disrupit Dominus regnum Israel de manu tua hodie, et dabit illud proximo tuo bono super te, et dividetur Israel in duo: et non convertetur, neque pœnitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pœniteat eum* (I Reg. xv, 11, 28, 29). Ecce qui noverat² intelligere Deum sine miseria³ miscrantem, sine ira irascentem, sine zelo zelantem, sine oblivione obliviscentem, sine ignorantia nescientem, sine pœnitentia pœnitentem: non iste qui secundum verbum Dei non loquendo, et Litteras ejus non considerando, et voces carum non advertendo, factus est mutus latrator, cæcus lector, surdus auditor.

43. *Obliviosus, inquit, Deus et emortua memoria arcum posuit in nubibus, qui iris dicitur, unde commoneatur non amplius humanum genus delere diluvio* (Gen. ix, 12-17), *quid agat omnino nesciens, cui merito opus sit assiduo monitore*. Iste vero non memoria, sed anima mortua quid loquatur nesciens, si in rebus

apertioribus calumniatur, quanto magis caligat⁴ in nubibus, et delirare compellitur? Cui tamen ut cito respondeam, ita dico Deum admoneri se voluisse, quamvis non sit oblitus, sicut Christus doceri se voluit ubi Lazarus positus fuerit, quamvis non esset ignarus. Nolo enim dicere, quos arcus ille significet⁵, resplendens e nubibus fulgore, et radiis luminis quoscida illustratur obscuritas, grata quodam modo confessione respondens; et quomodo Deus non perdat orbem diluvio spirituali, dum est eorum memor, quorum illuminatae nubes figuram gerunt: horum enim nomina scripta sunt in cœlis, ut memor sit eorum Pater qui est in cœlis; quoniam non de suo lucere se sciunt, sed de sole justitia; sicut illæ nubes de sole visibili. Sed ex illo quod commemoravi, urgendus est, quomodo accipiat Dominum dicentem de Lazaro, *Ubi posuistis eum* (Joan. xi, 34); et locus ei, tanquam ignoret, ostenditur. Nisi enim aliquid eum ista, qua nesciens videbatur, inquisitione significasse fateamur, quomodo prædicamus Christum non solum scisse præsentia, verum etiam futura præscisse? Maxime quia iste in eam se præcipitavit mirabili cæcitate, sententiam, ut diceret, *Nemo nisi ignarus interrogat?* Ubi cogitare non potuit, quoties Christus interrogaverit. Annon interrogat qui dicit: *Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius* (Matth. xxii, 42)? Quid hoc testimonio manifestius? Quod si nimium durus est, numquid etiam ibi negabit interrogasse Christum, ubi se ipse interrogare testatur, dicens: *Interrogabo vos, et ego unum sermonem; quem si dixeritis mihi, et ego, vobis dicam in qua potestate hæc facio: Baptisma Joannis unde erat? e celo, an ex hominibus* (Id. xxi, 24, 25)? Ubi nunc se abscondet loquacissimus contra Deum, et desperatissimus disputator? Ubi est quod ait, *Nemo nisi ignarus interrogat?* Ecce Christus ignarus non est, et tamen interrogat. His nempe oculis reprehendit Prophetarum Deum, quibus non videt Christum. Sed in talibus interrogationibus apertissima doctor est Christus. In his autem quando ait, *Ubi posuistis eum?* et, *Quis me tetigit* (Luc. vii, 45)? et si quid dixisse hujusmodi legitur, videtur doceri velle quod nescit, et tamen scit. Sic ergo et in illis Libris Deus tanquam oblitus admonetur, sed tamen absit ut quidquam unquam obliviscatur.

44. Quid illud ipsum quod dixit Dominus discipulis suis, *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cœlis* (Id. x, 20), nonne videtur tanquam ex illo arcu qui refulget ex nubibus, velut quibusdam in cœlo Deus litteris admoneri? Nisi hæc pie accipiantur, donec fides impetret ut intelligantur, nonne ut fabulosa ridentur? Quibus ridentibus, nisi insipientibus, et eo ipso quo sapientes sibi videntur, magis magisque de mentibus? Quis enim cogitat quomodo ad memoriam Dei scribantur in cœlis sequentes Dominum, derelinquentes autem Dominum scribantur in terra, de quibus propheta Jeremias dicit: *Universi qui derelinquant te, confundantur; recedentes⁶, super terram scribentur*

¹ Mss., in regnum.

² In Mss., noverant.

³ Ita Mss. Editi vero, sine misericordia.

⁴ Mss., caliginatur. An., caligatur.

⁵ Sic Mss. Editi autem, quid arcus ille significet.

⁶ Editi addunt, a te; quod a Mss. abest et a LXX.

tur (*Jerem. xvii, 13*)? Quos bene intelligitur significasse Jesus, quando Judæi victi atque confusi, cum audissent, *Qui sine peccato est, prior in illam lapidem faciat*, unus post alterum recesserunt. Tunc autem ille ostendens de quo numero essent, digito scribobat in terra (*Joan. viii, 7-9*).

CAPUT XXI. — 45. *Si putamus, inquit, merito conversationis suæ homines diluvii excepisse sententiam, et Noe justum ad reparationem creaturæ melioris esse servatum; cur exinde pejores oriuntur, et in eosdem actus vitæ sordentis, humani generis etiam nunc nativitas revolvitur?* Ita hoc dicit, tanquam vixerit cum eis qui diluvio perierunt, et inde noverit quod nunc pejores oriuntur. Sed sive in pejore, sive in eodem, sive in meliore actu post diluvium genus versetur humanum, puto Deo dimittendum esse judicium¹, qui novit retribuere unicuique secundum merita ejus: non huic canis rabido adversus Dominum suum latranti, vel asino stulto adversus stimulum calcitranti. Apostolus clamat, *O altitudo divitarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. xi, 33, 34)?* et iste illi cui nullus est consiliarius, audet esse adversarius. Quid autem interest, morituris cunctis, quantum ad mortem attinet corporis, utrum singillatim, an simul omnes pariterque moriantur; nisi quod cum singuli moriuntur, et omnes mortem et omnes de mortuis patiuntur dolorem; cum autem simul universos rapit unus interitus, saltem nemini relinquitur luctus? Verum etiam altius in illo diluvio consilium Dei fuit, quam cor infidelium vel novit vel capit. Sed nolo me, apostolum Petrum potius audiat iste dicentem: *In diebus Noe cum fabricaretur arca, octo animas salvas factas per aquam: quod et vos, inquit, simili forma Baptisma salvos facit, non carnis depositio sordium; sed conscientie bonæ interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi (I Petr. iii, 20, 21).* Ecce habet expositum diluvii sacramentum. Ubi propterea est additum, *per resurrectionem Jesu Christi, ut diem intelligeremus octavum, quod significavit in arca numerus hominum: octavo enim die, hoc est, post septimum sabbati Dominus resurrexit.* Sic ergo illa quæ gesta commemorantur, si quis intelligit, etiam prophetiæ fuerunt. Sed iste præter arcam, id est, præter Ecclesiam constitutus, submersus est diluvio, non ablatus.

CAPUT XXII. — 46. De testimonio quoque Isaia prophetae calumniatur atque blasphematur, eo quod dixerit, *Filios genui et exaltaui, ipsi autem me spreverunt; et eosdem paulo post appellaverit semen pessimum (Isai. i, 2-4),* tanquam se ostendens genitorem malorum, cujus filii sunt semen pessimum: nesciens ob hoc eos dici semen pessimum, quoniam gratiæ Dei qua ejus filii facti fuerant, peccando degeneres exstiterunt, eorum filii facti quorum imitatores esse voluerunt. Unde illis alio loco dicitur, *Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Cethæa (Ezech. xvi, 3):* qua-

¹ Filii, Dei dimittendum esse judicium. Conclimus Nos, rgo judicium.

rum genium sunt impietatem: malitiamque sectati, ex quibus tamen carnis originem non ducebant. Sed solvat iste questionem evangelicam, ubi Dominus dicit: *Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester qui in cælis est, dabit bona petentibus se (Luc. xi, 13)?* Dicat quemadmodum sit bonus Deus malorum pater: utrumque enim Veritas dixit. Annon erant mali quibus ait; *Si ergo vos cum sitis mali?* Annon habebant Deum bonum patrem quibus ait; *Quanto magis Pater vester qui in cælis est, dabit bona petentibus se?* Porro si mali appellati sunt propter peccata, siue quibus non est in hac infirmitate mortalium quorumlibet etiam vita justorum; quanto convenientius semen pessimum diceretur, quod nasceretur impia voluntate, et moribus execrabilibus pullularet?

47. *Sed hanc, inquit, Deum Dominus Christus appellavit arborem malam facientem fructus malos.* Imo vero hujus talia sentientis tanquam male arboris, iste ipse sermo blasphemus, fructus est malus. Nam hominem malum dixisse Dominum arborem malam, cujus fructus mali essent opera mala; et hominem bonum arborem bonam, cujus fructus boni essent opera bona (*Matth. vii, 15-20*); id est, ipsas hominum voluntates, vel malam mali hominis, vel bonam boni hominis diversas esse arbores diversos fructus ferentes, satis evidenter ipse testatur, dicens: *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, et malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala.* Quomodo autem diceret, *Aut facite arborem bonam, et fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, fructum ejus malum (Id. xii, 35, 36);* nisi homo posset nunc in hoc, nunc in illud mutata voluntate converti?

CAPUT XXIII. — 48. *Sed ipse Deus, inquit, per eundem prophetam fatetur, et dicit, Ego sum Deus faciens bona et creans mala (Isai. xlv, 7).* Ita plane: ipse est enim Deus, de quo dicit Apostolus, *Vides ergo bonitatem et severitatem Dei (Rom. xi, 22).* Hæc autem severitas ejus damnabilibus mala est, quia malum illis damnationis importat. Nam quia justa est, alio modo reperitur bona: omne enim justum bonum, quam vero eleganter sibi videtur iste verba discutere atque discernere, nesciens quid loquatur? Quandoquidem hoc ipsum quod ita posuit hoc testimonium, ut non diceretur, *Faciens bona et mala; aut, creans bona et mala; aut, creans bona et faciens mala; sed, faciens bona et creans mala:* vult verbero in crimen; et conatur ostendere, quod *is, fornicus fieri;* quod autem creatur, apud ipsam esse creatorem, atque inde procedere: ut videlicet Deus Propheetarum tanquam extranei a se boni factor aliquando fuisse videatur, creator autem mali tanquam natura malus de se ipso profereas quod creavit. Quam verba si ex consuetudine consideremus locutionis humane, et fieri et creari, non solum filii quos de semetipso quisque generat, verum etiam magistratus dicuntur atque urbes, et quæcumque alia quæ non exiunt de gignente, sed fornicus sunt. Si quæ-

tem quomodo Scripturæ sanctæ, quibus iste insidiat, loqui soleant, perscrutemur, aut hoc est facere quod creare, a quo tamen distinguitur gignere; et variandi verbi causa, non ad aliquam rerum differentiam dici potuit, *faciens bona et creans mala*; cum dici etiam posset, *creans bona et faciens mala*; aut si ullam voluisset propheticus Spiritus hic esse distantiam, multo accommodatius sic acciperentur hæc verba, ut intelligeremus id fieri, quod si non fieret, omnino non esset; creari autem, ex eo quod erat condi aliquid vel constitui, sicut diximus creari magistratus atque urbes: nam et illi ex iis qui jam homines erant constituuntur in honoribus, cum magistratus creatur; et ligna et lapides quibus construuntur urbes, utique jam erant, sed nondum in illam rerum faciem, quam videmus in urbibus, quodam ordine et compositione venerant; quod cum sit, creari urbes dicuntur. Quod enim Græci appellant *κτισιν*, hoc nostri aliquando creare, aliquando constituere, aliquando condere interpretantur, quod sæpissime idem significat in illis Litteris quod est facere. Nam et *fecit Deus hominem ad imaginem Dei*, et *Deus creavit hominem inextinguibilem* (Sap. II, 23), legitur: et si aliquando cum aliqua differentia dicitur, hoc rectius potest interesse quod dixi, ut facere sit quod omnino non erat; creare autem, ex eo quod jam erat ordinando aliquid constituere. Ideoque hoc loco dictus est Deus *creans mala*, quoniam peccantibus ea convertit in malum dispositione severitatis suæ, quæ bonitatis ejus largitate bona facta sunt. Unde dicit apostolus Paulus: *Christi bonus odor sumus in omni loco*¹, et in iis qui salvi sunt, et in iis qui pereunt: quibusdam quidem odor vitæ in vitam, quibusdam vero odor mortis in mortem. Sed cum continuo sequatur, et dicat, *Et ad hæc quis idoneus* (II Cor. II, 15, 16)? nonne importuni quodam modo sumus ingerere ista carnalibus non studiosis, sed contentiosis, nullo modo idoneis ea capere, quæ utinam saltem desinerent carpere?

49. Quantum quippe conflictus adversus Arianos fuerat excitatus, ne unigenitum Filium dicerent esse creaturam, idem putantes creatum esse quod genitum, iste fortassis ignorat. Sed ut ejus regula fallax atque distorta, ex eodem prophetico et evangelico testimonio, quod ipse posuit, percussa frangatur; sic Deus loquitur per prophetam: *Ego creans lucem et faciens tenebras, faciens pacem et creans mala* (Isai. XLV, 7). Quod ipse nec totum, nec sicut illic legitur, posuit. Atque illud quidem facile dissimulandum est, quod pro pace posuit *bona*; quoniam pax bona est. Sed illud prætereundum non est, quia hujus sententiæ partem superiorem dolo potuit præterire, ne diceret, *creans lucem*: quia cum sit lux etiam consistente ipso utique bona, ab eo creatam noluit confiteri, quem non vult creare nisi mala. Magis ergo indifferenter id positum debemus accipere, creare et facere: distinctionis tamen, quam sibi iste fecit,

¹ I Cor., *sumus Deo in omni loco*. Abest, *Deo*, ab editis aliis et Vss.

regula fracta est; quoniam Deus Prophetarum, quæ de verbo quod non intelligit culpam, ibi legitur creator honorum, quod negat. Itemque ex Evangelio. Nempe nobis tanquam plurimum suis partibus foret, opposuit quod Dominus ait, *Arbor bona bonos fructus facit, et arbor mala malos fructus facit* (Math. VII, 17). Cur ergo non secundum istum, *Creavit, dixit; non, facit*; si vera est ejus differentia, qua facientem a creatante distinguit dicens, quod sit, alienum esse a faciente, quoniam de foris accedit¹; quod autem nascitur, proprium ejus esse qui generat? Hinc enim existimat Deum generatorem malorum, quia dictum est, *creans mala*; putans quod et Ariani putaverunt, in Scripturis illis nihil interesse, utrum generari dicatur aliquid, an creari: sed certe in eo quod Dominus arborem bonam fructus bonos, malam malos non dixit creare, sed facere, videat iste suam regulam fractam, et comprimam linguam. Quid enim stultius, quam dicere, Deum Prophetarum esse arborem malam, et id velle intelligi in eo quod Dominus ait, *Arbor mala fructus malos facit*: et rursus dicere, *Non facit mala, sed creat; quia si faceret, aliena ab illo essent, eique foris accederent; cum vero creat, ipsa illa de acipio tanquam radicibus generat*? Non ergo de isto Deo Dominus ait, *Arbor mala malos fructus facit*: quoniam creat mala iste, non facit. Ecce qui audet accusare Prophetas, qui ex Evangelio a se productis testibus refragatur.

CAPUT XXIV.—50. Item verba quædam ex libro Deuteronomio, velut impura exhorrescens, impurus exagitat: quasi Deus verecundari debuisset, pudenda impiis irrogare vel prænuocere tormenta, nec eo comminari modo, ut diceret, *Quæ mollis in votis et tenera nimis fueris, cujus experimentum non accepit præ ejus ambulare super terram præ teneritudine et molliæ, et zelabit oculo tuo virum suum, et filium suum, et filiam suam, et secundas suas, et quod exierit per femora ejus comedet* (Deut. XXVIII, 56, 57). Imo vero quanto est horribilius, tanto est terribilius. Neque enim a Propheta monendo dictum est, sed minando: non ut hæc homines facerent; sed ne illa facerent quæ sensus perversus exercet, et ad hæc pervenirent quæ sensus humanus exhorret. Quis autem digne eloqui possit, quam sit mentis execrabilior sceleritas, pœnas exhorreere meritorum, et merita non cavere pœnarum? Dicat planè Spiritus sanctus intaminatus et intaminabilis, quod audire anima recusat immunda, et esse non recusat immunda. Immunditiam quippe aversatur carnis offensis sensibus carnis, et immunditiam diligit suam extinctis sensibus cordis. Dicat hæc Spiritus Dei, et per horrorem talia mala patiendi, incutiat timorem malefaciendi.

51. Idem namque Spiritus etiam per Apostolum loquens, sensus impios non est verecundatus offendero, dum pios vellet instruere: ubi commemorata impietate quorundam, qui coluerunt et servierunt creature potius quam Creatori, subjunxit, atque ait, *Propter*

¹ In Vss., *de foris accedit*: et infra, *forissecus acciderent*.

hoc tradidit illos Deus in passiones ignominiae. Nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam: similiter autem et masculi, relinquentes naturalem usum feminæ, exarserunt in appetitum suum in invicem, masculi in masculos deformitatem operantes, et mercedem mutuam quam oportuit erroris sui, in semetipsis recipientes. Si quisquam inimicus Apostoli vellet ex his verbis talia dicere, quæ illa dicit ex Librorum veterum quibusdam locis iste blasphemus, nonne haberet amplam materiam in qua loquaciter insaniret; et quanto sibi viderentur disertiora dicta¹, tanto detestabiliora maledicta jactaret; maxime quia dictum est, *Mercedem mutuam quam oportuit erroris sui, in semetipsis recipientes*? Oportuisse quippe non est veritus dicere Apostolus, ut qui *creaturæ potius quam Creatori servierunt, erroris sui mercedem*, non iaviti hæc turpia patiendo, sed libenter faciendo, reciperent: iudicio scilicet, non alicujus hominis immundissimi, quem talia delectarent, sed iustissimi Dei, qui *tradidit eos in passiones ignominiae*; ut crimina criminibus vindicentur, et supplicia peccantium non sint tormenta, sed incrementa vitiorum. Sapiens autem cum hæc audit, ipsam magis in hac vita iram Dei timet, qua homo non patitur quod acriter dolet, sed facit quod turpiter libet; et ejus cui talia iudicia displicent, verba insana contemnit, quis in ipso² poenam Pharaonis, hoc est, indurati cordis agnoscit. Si enim quosdam qui non probaverunt Deum habere in notitia, *tradidit Deus in reprobam mentem, ut faciant quæ non conveniunt* (Rom. 1, 25-28); quid mirum, si et istum qui divina blasphemat eloquia, tradidit Deus in reprobam mentem, ut dicat quæ non conveniunt? Sic enim oportet hæreses esse, ut probati, inquit Apostolus, *manifesti fiant in vobis* (1 Cor. xi, 19). Sic vasa iræ locis congruis et temporibus ordinantur, ut etiam de ipsis notas faciat Deus divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ de massa ejusdem damnationis sunt in honorem, gratia illius, non meritis suis (Rom. ix, 22, 23). Ille quippe donat prodesse nobis, non solum quod docet veritas, verum etiam quod obstrepit vanitas; ut cum responderetur inquietissimæ vanitati, *auscultetur sincerissimæ veritati*.

52. De turpi maledicto arguit vanitas³: sed turpe non esse, quibusdam rebus turpibus nominatis cavendam ostendere turpitudinem, misericors iudicat veritas, et vecors vincitur vanitas. Nam de turpi maledicto potest a verbosis impiis reprehendi et apostolus Paulus, ubi ait, *Utinam et abscondantur qui vos conturbant* (Galat. v, 12)! quod etsi bene intelligentibus benedictio magis apparet, ut fiant spadones propter regnum cælorum; potest tamen garrula cæcitas etiam in Apostolo hoc reprehendere, contendens quod non debuerit rem honestam turpi verbo enuntiare. Possunt et ipsum Dominum, qui ejusdem continentie donum commendans ait, *Sunt qui seipso castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 12). Legunt quippe isti litterationes: sic enim potius quam litterati appellandi

sunt qui legendo litteratos, nihil sapere didicerunt: legunt ergo apud Ciceronem tale aliquid, unde sibi videantur docte Christi verba culpæ, perditum potius quam periti. Ille namque cum doceret, in translatione verborum obscenitatem esse vitandam, *Nolo, inquit, dici, morte Africani castratam esse rempublicam* (Cic., de Oratore, lib. 3). Sed si hoc verbum ipse quod vitari volebat, ut vitandum ostenderet, non vitavit, et quod diei noluit, coactus esse dicere; quanto magis res quæ verbo eodem recte significatur, ut ab audiente possit intelligi, suo verbo enuntiat? Atque ut ad illud redeamus, quod iste in Deuteronomio reprehendit: si Cicero vir eloquentissimus et verborum vigilantissimus appensor et mensor, quod dici noluit, dixit, ne diceretur; quanto melius Deus magis morum quam verborum pulchritudinem quærens atque munditiam, turpe aliquid non turpiter, sed minaciter dixit, ut hoc horreretur, ne illud committeretur⁴, propter quod ad illa quæ audire horroris est, veniretur? Et tamen cum legitur, aures infidelitas claudit, avertit faciem, exasperat vultum, linguam vibrat, blasphemias jaculatur. Videte si non sunt isti ex isto genere hominum, qui loquente Christo de Sacramento corporis et sanguinis sui dixerunt: *Durus est hic sermo; quis potest eum audire?* Nisi quod excusabiliores sunt, qui verba divina quæ non intelligebant, non in maledictione, sed in benedictione horribilia non ferebant. Miram enim non est, si maledictum quando auditur, horretur; nec exigendum est ut verbis non horrendis dicatur, quod ad hoc dicitur, ut ab exhorrente timeatur: Dominus autem talia dicebat, quæ amari præcipere, non timeri; et tamen quæ infidelitas sufferat, *Caro mea verus cibus est, et sanguis meus vere potus est*; et, *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 61, 56, 54)? Si ergo Dei Sipientia, verbis sacramento congruis pascenti animam credentem, non curavit insipientiam nauseantem; quanto magis eadem ipsa Sipientia, ubi locus et tempus timoris fuerat, non amoris, salubrem volens importare terrorem, non curavit insipientis errorem, quamvis ejus prævideret horrorem? Quis autem istorum spirituales novit horrere animæ feditatem, cum velut sua quadam fame atque egestate compellitur comedere, quæ de suis carnalibus cogitationibus, tanquam de femoribus exeunt? Nam illius maledicti, quod isto velut turpe reprehendit, rarus effectus est⁵; vix enim aliquando tam magnum est flagellum famis, ut ad nefanda illa compellat: ista vero fame, qua miserorum animæ inopes veritatis ea pro veritate comedunt, quæ carnalibus sensibus pariunt, usquequaque plena sunt omnia, tanto infelicius, quanto nocet amplius, et horretur minus.

53. Sed puto me uni libro illius quem misistis, nostro non uno, ne nimium prolixus sit, respondere debere: proinde hic faciamus hujus finem, ut ex his quæ discutienda restant, alius inchoetur. Nescio quo enim modo ita libri termino reficitur lectoris intentio, sicut labor viatoris hospitio.

¹ Sic Mss. Editi vero, *videretur disertiora dicere*.

² Editi, *quia ex ipso*.

³ Nonnulli Mss., *Deum arguit vanitas*.

⁴ Am. et Mss., *ne aliud committeretur*.

⁵ Fr. Lugd. et Ven., *par effectus est*. M.

LIBER SECUNDUS.

In quo Novi Testamenti loca, quæ Legis et Prophetarum Adversarius velut eis contraria collegit, discutiuntur.

CAPUT PRIMUM. — 1. Jam nunc ea discutienda sunt, quæ iste de Novi Testamenti libris suffragari sibi arbitratur adversus propheticas Litteras, tanquam eas Apostoli Christi sua sententia condemnaverint. Quod ergo profanas et aniles fabulas et genealogias infinitas appellasse Apostolum existimat divina eloquia Legis et Prophetarum, quia dixit, *Profanas et aniles fabulas devota* (1 Tim. iv, 7); et alio loco, *Ne intendas fabulis Judaicis et genealogiis infinitis, quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem* (Id. i, 4): quis ita nisi hæreticus multum cæcus erraret? Cur enim hoc Apostolus ipse non fecit, si has esse aniles fabulas judicavit? Cur dicit ad Galatas, *Dicite mihi, sub Lege volentes esse, Legem non legistis? Scriptum est enim quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera: quæ sunt in allegoria; hæc enim sunt duo Testamenta* (Galat. iv, 21-24): et ad Corinthios, *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per mare transierunt, et omnes per Moysen baptizati sunt in nube et in mari, et omnes eundem cibum spiritualem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt: bibebant enim de spiritali sequente petra¹; petra autem erat Christus* (1 Cor. x, 1-4)?

2. Nescit autem habere præter Scripturas legitimas et propheticas Judæos quasdam traditiones suas, quas non scriptas habent, sed memoriter tenent, et alter in alterum loquendo transfundit, quas deuteriosin vocant: ubi etiam dicere audent et credere, Deum primo homini duas creasse mulieres; ex quibus texunt genealogias, vere, sicut ait Apostolus, infinitas, parientes infructuosissimas quæstiones. Sed si huic talia nunquam evenit audire, numquid et contra Evangelium sic obsurdescere debuit, ut non adverteret verba Domini Christi, quibus arguit Judæos, quod de parentibus non honorandis impletatem docerent filios suos? Ibi quippe et Dei præceptum quod in Lege conscriptum est, attestando commemoravit. Nec ob aliud eos arguit, nisi quod rejicerent mandatum Dei, ut statuerent traditiones suas. Cum enim interrogassent Pharisei et Scribæ, *Quare discipuli tui non ambulant juxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem*, ille respondens dixit eis: *Bene prophetavit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. In vanum autem me colunt docentes doctrinas et præcepta hominum. Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata urceorum et culicum; et alia similia his facitis multa.* Et dicebat illis: *Bene irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram servetis. Moyses*

enim dixit, Honora patrem tuum et matrem tuam; et, Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur. Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donum) quodcumque ex me, tibi profuerit: et ultra non dimittitis eum quidquam facere patri suo aut matri, rescindentes verbum Dei per¹ traditionem vestram, quam tradidistis; et similia hujusmodi multa facitis (Marc. vii, 1-13). Ubi evidenter Christus ostendit et illam Dei esse Legem quam profanus iste blasphemavit, et Judæos habere suas traditiones a Libris prophetis et legitimis alienas, quas appellasse Apostolum profanas fabulas, et aniles, et genealogias interminatas, non hæreticus, sed catholicus lector intelligit. Porro si velim testimonia cuncta colligere, quibus ostendam quemadmodum et ipse Dominus et Apostoli ejus Lege uti fuerint et Prophetis, quas iste aniles fabulas putat, quando sufficio? aut cui non sufficiunt ista quæ diximus?

CAPUT II. — 3. Nec iste adversus locum vocemque dominicam vel apostolicam tam cæcus et surdus est, ut ignoret quemadmodum a Christo et Apostolis, in libris ad Novum Testamentum pertinentibus, confirmetur Legis ac Prophetarum et commendetur auctoritas. Proinde excogitasse se existimat, quo pacto subterfugiat moles testimoniorum in evangelicis et apostolicis Litteris de Libris veteribus positiorum, quibus ejus, velit nolit, cervicata lingua conteritur. Ait quippe Apostolum pro qualitatibus ingeniorum in quinque personis locutum: *Insinuans enim rudi adhuc populo, inquit, quæ Dei sunt, non debuit a perfectioribus incipere, et consuetudinem ab eis vetustatis excludens a difficilioribus inchoare, ne novos adhuc ad fidem perfecta doctrina turbaret.* Proinde volens quasi probare quod dixit, eundem apostolum dicentem commemorat: *Cum liber sim ex omnibus, omnibus me subjeci², ut plures lucrifacere: et factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrifaciam; et iis qui sub Lege sunt, tanquam qui sub Lege essem, cum ipsa non sim sub Lege, ut eos qui sub Lege sunt, lucrifaciam; et iis qui sine Lege sunt, tanquam sine Lege essem, cum sine Lege Dei non sim, sed sim in Lege Christi, ut lucrifaciam eos qui sine Lege sunt: factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciam; omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifaciam* (1 Cor. ix, 19-22). Has quatuor personas vult intelligi, in quibus Apostolum locutum putat; nam Judæorum, alteram eorum qui sub Lege sunt, tertiam eorum qui sine lege sunt, quartam infirmorum. Quinta debetur, quoniam quinque promiserat: hanc ut adderet, *Alio loco, inquit, superius jam dixit, « Sapientium loquimur inter perfectos »* (Id. ii, 6); ut perfectio-

¹ Lov., bibebant autem de spiritali sequente eos petra. At Vss. omisso, eos, habent, bibebant enim: juxta græcum.

² Edidit, propter. At Vss., per.

³ In editis, me servum sui feci. Abest, servum, a Vss.

rum videatur quinta persona. Hoc totum propterea molitus est, ut si quando aliquid de apostolica proferretur Epistola, ubi attestantur Evangelio Lex et Prophetæ, hoc dicat Apostolum, non sapientibus et perfectis, sed Judæis locutum fuisse quasi Judæum, vel eis qui sub Lege essent, tanquam esset et ipse sub Lege: ac per hoc subdole atque mendaciter simulatam se apud imperfectos edificare, quod apud perfectos, non mentiendo, sed vera dicendo destrueret. Hanc videlicet ei erroris machinationem, nescio quis Fabricius fabricavit, quem velut magistrum veritatis Romæ se invenisse gloriatur. Quis non hoc monstrum, non dico sensus christianus, sed qualiscumque humanus exhorreat?

4. Primo enim considerandum est quam se fraudulentissimum et mendacissimum profiteatur, qui mentientem putat et laudat Apostolum: et quod ille dixit, non fallentis astu, sed compatiens affectu, quia diversis animarum morbis tam misericordi corde subvenit, quam sibi subveniri voluisset, si errore vel infirmitate simili laboraret, hic in fallaciam detestabili verit. Deinde quæro, ad Romanos, Corinthios, Galatas, Ephesios, Colossenses, Philippenses, Thessalonicenses, quomodo loquebatur Apostolus? In qua illarum quinque personarum eos esse deputabat? Procul dubio quoniam in præputio Gentis erant, non in circumcissione Israelitæ. Ad hos quippe sibi distributum ministerium fuisse testatur, ubi dicit quod ei et Barnabæ dexteræ societatis dederint Petrus et Jacobus et Joannes, ut ipse quidem cum Barnabæ ad Gentes, illi autem ad circumcissionem irent (*Galat. II, 9*). Et alio loco apertissime dicit, *Quamdiu ego sum Gentium apostolus*: et multis aliis locis proprio quodam munere doctorem Gentium se esse testatur. Cum ergo essent sine Lege tot gentes quibus Evangelium prædicabat, quid opus erat ut eis Legem et Prophetas de Christo introduceret testes, eisque importaret ignaris vinculum, sicut ista pestis arbitratur, erroris, a quo eos fuisse liberos magis debuit gratulari? Quid opus erat ut ad Romanos sic fuisset exorsus: *Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem* (*Rom. I, 1-3*)? Quare non sibi potius personam imponit illorum? Quare se facit tanquam sub Lege, eis qui fuerant sine Lege? Ut quid eis dicit: *Vobis enim dico Gentibus, quamdiu quidem ego sum Gentium apostolus, ministerium meum glorificabo*¹, si quo modo ad annulationem provocem carnem ineam, ut saluos faciam aliquos ex illis. Si enim rejeccio illorum reconciliatio est mundi, quæ erit assumptio, nisi vita ex mortuis? Si autem delibatio sancta est, et conspersio; et si radix sancta est, et rami. De Israelitis quippe ista dicit, de quibus ante jam dixerat: *Quid ergo amplius est Judæo, aut quæ utilitas circumcissionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, omnia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim si quidam*

¹ In Mss., glorifico. In græco, doxazô.

illorum non crediderunt? numquid incredulitas illorum, fidem Dei evacuabit² (*Rom. II, 1-3*)? Deinde hic quod commemorare cœperam, sequitur, et dicit: *Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum esses oleaster, insertus es in illis, et socius radicis factus es et pinguedinis olæ, noli gloriari adversus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo, Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene, incredulitate³ fracti sunt: tu autem fide stas; noli alium sapere, sed time. Nam si Deus naturalibus rumis non pepercit, neque tibi parcat⁴. Vides ergo bonitatem et severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin et tu excideris, et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam, si tu ex naturali incisus es oleastro, et contra naturam insertus es in bonam olivam; quanto magis illi qui secundum naturam sunt, inserentur suæ olivæ? Nolo enim vos ignorare, fratres, sacramentum hoc, ut non sitis vobis sapientes, quia cæcitas ex parte in Israel facta est, donec plenitudo Gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret⁵, sicut scriptum est: *Veniet ex Sion qui eripiat et avertat impietatem ab Jacob; et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum* (*Id. XI, 13-17*). Nimis longum est cuncta percurrere, vel sicut per Scripturas apostolicas ubique sparsa sunt, ea in unam faciem congregare. Quid opus erat hæc dicere Gentibus? Cur non potius sine Lege factus est eis, quemadmodum erant illi sine Lege? Cur non potius deos eorum laudavit, eorumque sacrificia prædicavit, si et ista Scriptura quam populus Israel accepit, et illa sacra Gentium, sicut iste dicit, ad harmoniam pertinebant? Quid, quod Deum Israel andet infelix dicere, non solum dæmonem, verum etiam cæteris dæmonibus pejorem⁶? Cur ergo Apostolus, qui omnibus omnia, non misericordia compatiens, sicut veritas ostendit, sed astutia fallente, sicut iste desipit, factus erat, non potius illorum dæmonum quos colebant Romani, quos dæmones putat iste mitiores, servum se esse conlunxit, ut fieret tanquam illi, ac sic eos lucrificeret?*

5. Nonne item dicit ad Ephesios: *Propter quod, memores estis, quia vos quando Gentes eratis in carne, qui dicimini præputium, ab ea quæ dicitur circumcissio in carne manu facta; qui eratis illo in tempore sine Christo, alienati a societate Israel, et peregrini testamentorum et promissionis, spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo: nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceræ solvens, ininitiam in carne sua, Legem mandatorum in decretis evacuans⁷, ut duos conderet in se in unum novum homi-*

¹ Ita Mss. At editi, evacuavit.

² Editi, in incredulitate. Parvula, in, abest a Mss. et a græco textu Apstoli.

³ Sic Mss. At editi, ne forte nec tibi parcat.

⁴ Plures Mss., fact. Quidam alii, si. t.

⁵ Antiquiores codices, crudeliorem.

⁶ Editi, Legem mandatorum decretis evacuans: cuius

nem, sciens pacem, ut conunularet utrosque in uno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso : et veniens evangelizavit pacem vobis qui eratis longe, et pacem his qui prope; quia per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad Patrem. Igitur jam non estis peregrini et inquilini : sed estis cives sanctorum et domestici Dei, superædificati supra fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide existente Christo Jesu (Ephes. ii, 11-20)? Dicit iste blasphemus, quomodo prope dicit inventos Israelitas, qui pejori, quemadmodum blasphemat, demoni serviebant, et longe erant Gentes, que mitioribus demonibus subdite fuerant? Quomodo dicit alienatos fuisse a societate Israel et peregrinos testamentorum et promissionis, quando erant spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo, si Israel non Dei¹ populus erat? Contra istam tubam clarissimam et excellentissimam veritatis perstrepat² atque insultat insanus, dicens in personis quinque locutum Apostolum, ut alias³ ex aliis falleret, fingendo se esse quod non erat : cum videat eum Gentibus quæ longe fuerant a Deo Israelitarum, eundem Deum, eandem Legem, eosdem Prophetas, Testamenta eadem prædicare. Quis de angulari lapide prior locutus est? Nonne propheta Spiritu Dei plenus, quem pestis ista⁴ blasphemat? Ait enim : *Ecce pono in Sion lapidem angularem, electum, pretiosum; et qui crediderit in eum, non erubescet* (Isai. xxviii, 16). Quod testimonium commemoravit et apostolus Petrus (Act. iv, 11, et I Petr. ii, 6-8). Nonne prius in Psalmo pertinente ad Litteras sacras populi prioris dictum est : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli* (Psal. cxvii, 22)? Illis enim Litteris eruditus Paulus apostolus posuit, quod paulo ante commemoravi, ipso summo angulari lapide existente Christo Jesu. Unde ipse Dominus Judeos, in quibus cæcitas ex parte facta est, convicit, confusosque reddidit, dicens : *Numquid legis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli; a Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris* (Matth. xxi, 42)? Hæc ergo omnia mendaciter Christus ex Lege ac Prophetis, mendaciter Apostoli proferebant, sicut iste blasphemat, quia videlicet infirmi nondum poterant solidam capere veritatem? Itane cæcus ignorat quod aliud sit nutrire parvulos, aliud decipere credulos; aliud alere ut crescant, aliud agere ne vivant? Talia quippe iste dicit ac sentit de Deo Legis et Prophetarum, ac de ipsis omnino Litteris, ut secundum ejus sententiam quam de illis habet, quando Apostoli prædicabant credentibus Legis et Prophetarum Deum, et confirmabant auctoritatem talium Scripturarum, non lac potandum

particula, in, quam hic Mss. omnes græco textui consentientes representant.

¹ Hic editi addunt, *et Christi*; quod a præcipuis Mss. abest.

² Sic plerique Mss. At Am., *et excelsissimam veritatem perstrepti*. Et et Lov., *et excellentissimam veritatem perstrepti*.

³ Editi, *ut alios*. At Mss., *ut alias*, supple, *personas*.

⁴ In Mss., *pestis iste*.

videantur dedisse parvulis, sed venenum. Quod de illis quisquis credit, desipit, vanequit, inanit.

6. Ergone, ait aliquis, frustra dixit Apostolus, *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus; sed quasi carnalibus: quasi parvulis in Christo, lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis* (I Cor. iii, 4-2); et, *Sapientiam loquimur inter perfectos*; et, *Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei* (Id. ii, 6, 14)? Absit ut putemus eum inaniter nec veraciter ista dixisse. Numquid tamen ideo credendus est quemquam sibi credentium fallere voluisse? Dedit igitur parvulis parva, non falsa; lactea, non noxia; nutritoria, non peremptoria. Porro autem, si non est verum quod ait, Filium Dei secundum carnem factum esse ex semine David; si non est verum quod naturales rami propter incredulitatem fracti sunt, ut in radice sancta Israelitarum ex Gentibus veniens fidelis insereretur oleaster, et fieret particeps pinguedinis oleæ; si non sunt eloquia Dei, sed nescio cuius, ut iste blasphemat, pessimi demonis, de quibus dicit, *Primum quidem quia credita sunt illis eloquia Dei* (Rom. iii, 2): profecto qui hæc parvulis dabat, qui hæc tanquam vera prædicabat, qui credi volebat, debebat miseros, non alere. Quod a fide atque doctrina veracium Christi Apostolorum quoniam esse scimus alienum, restat ut ipsum tanquam pestem atque hostem fidei christianæ vehementissime detestemur, qui tanta excæcatur et præcipitatur amentia, ut non videat ipsum saltem Timotheum, cui patet auctoritate apostolica fuisse præceptum, ut tanquam fabulas aniles veterem Legem Prophetasque devitet, ab eodem apostolo non fuisse fallendum, et in illa quinta perfectorum persona fuisse deponendum, ut ei non mendaciter loqueretur, dicens : *Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David secundum Evangelium meum* (II Tim. ii, 8). Si enim Christus ex semine David fabulis anilibus prædicatur, quomodo eas jubetur iste devitare, quibus jubetur memoriter credere? Si autem Christus ex semine David veraciter prædicatur; ibi est radix in qua oleaster inseritur¹, nec aniles sunt fabulae, nisi præter eas Scripturas deliramenta Judæorum, ad eam quam vocant deuterosin pertinentia: non illa eloquia Dei que credita sunt circumcisioni, ubi etiam carnales Judæi Christum ex semine David venturum esse didicerant, sicut interroganti Domino respondebant (Matth. xxii, 42), quamvis eum Dominum ipsius David, non secundum carnem, sed secundum divinitatem intelligere non valerent; utrumque tamen est in illis eloquiis, et quod credebant, et quod non intelligebant, et, *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam* (Psal. cxxxii, 11), propter Christum ex semine David; et, *Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam* (Psal. cix, 1), propter Christum, Dominum etiam ipsius David.

7. Itane vero fallaciter dicebat Apostolus : *Veritatem dico in Christo, non mentior, contestante mihi con-*

¹ Ita Mss. At editi, *ubi est radix in qua oleaster inseritur? Nec aniles sunt, etc.*

scientia mea in Spiritu sancto, quia tristitia est mihi magna, et continuus dolor cordi meo: optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis cognatis secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio, et gloria, et testamenta, et Legis constitutio, et obsequium, et promissiones; quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, Amen (Rom. ix, 4-5)? Veritatem se dicere clamat Apostolus in capite hujusce sententiæ, et hoc in Christo qui est ipsa veritas, contestante sibi conscientia sua in Spiritu sancto, eamque sententiam per Amen concludit in fine: et dicit isto, Non sunt vera quæ hic Apostolus loquitur, fallit infirmos, quia non possunt capere veritatem; parvulos vanitatibus lactat, et esurientibus filiis diabolicorum mendaciorum virus infundit ut nutriat. O portentum non solum a Christianorum auribus, verum etiam a finibus christiani orbis arcendum! Hæccine adoptio, hæc gloria, hæc testamenta, hæc Legis constitutio, hoc obsequium, hæc promissiones, hi patres ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, fabule sunt aniles? Quod jubetur præcipue tenere, qui jubetur devitare fabulas aniles, fabulæ sunt aniles?

8. Sed quid mirum si tanta impietate delirat, qui Legis vult esse destructor; si quosdam idem apostolus dicit volentes esse Legis, non destructores, sed doctores, non intelligere neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant? Verum nos illud quod secutus adjunxit, adversus utrosque teneamus. Continuo quippe ne quis existimaret ideo illos non intelligere quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, quoniam legis malæ volunt esse doctores: *Scimus autem, inquit, quia bona Lex est, si quis ea legitime utatur (I Tim. i, 7, 8)*. Hæc sententia et illos refutat qui Legem utuntur male, et eos qui illam opinantur malam. Porro si bona est, qua deinentia negatur Deus bonus, qui dedit Legem bonam? Quæ potest videri sufficere damnatio his hominibus, qui Legem quam sic Apostolus laudat, anilium fabularum nomine accusant? et hoc se existimant facere ejusdem Epistolæ testimonio, ubi eam sic Apostolus laudat: volentes esse Legis, non doctores, sed blasphematores, non intelligendo quæ loquantur, neque de quibus affirmant?

CAPUT III. — 9. *Sed fieri non potuit, inquit, ut a Judæorum Prophetis Salvatoris nostri annuntiaretur adventus. Cur fieri non potuit, cum dicat Apostolus, Quia credita sunt illis eloquia Dei (Rom. iii, 2)? Sed ante Salvatoris adventum, inquit, Spiritus sanctus ac divinus non erat super terram. Ille vanitas, non veritas loquitur. Nam quo nisi Spiritu sancto Prophetas suos Dominus implevit, de quibus in Epistolæ exordio dictum est ad Romanos, quod et supra commemoravi: Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelio Dei, quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem (Id.*

1. 1-5). Et hoc quidem testimonium etiam iste posuit, prohibens eum ad quem scribit aliis Prophetis credere de Christo, præter illos quos Prophetas ejus ad Romanos dicit Apostolus: quos credo non arbitratur Prophetas fuisse Judæorum. Sed cujuslibet eos fuisse gentis opinetur, cur ibi non advertit, *Quod ante promiserat per Prophetas suos?* Per quoslibet enim Prophetas suos si ante promisit Evangelium de Filio suo, quid est quod iste dicit sanctum ac divinum Spiritum super terram non fuisse ante Salvatoris adventum? Et tamen isti unde potuerunt esse prophetæ, annuntiantes Christum ex semine David secundum carnem, nisi cujus gentis erat ipse David, de cujus semine Christus a Prophetis Dei promissus est esse venturus?

10. *Sed Lex, inquit, per Moysen data est; veritas autem a Christo Jesu est.* Non ita scriptum est: sed ita, *Lex per Moysen data est; gratia et veritas per Jesum Christum facta est (Joan. i, 17)*. Lex igitur data est per Moysen: facta est autem gratia per Jesum Christum, cum per ejus Spiritum charitate diffusa in cordibus nostris (Rom. v, 5), sit ut quod Lex præcipit, impleatur. Quod enim per litteram jubetur, non littera, sed Spiritu impletur. Unde illud quod scriptum est, *Non concupisces (Exod. xx, 17)*; per Moysen Lex est, quia jubetur: sed per Christum sit gratia, quando quod jubetur, impletur: veritas autem facta est per Christum, propter illa quæ in prophetia Legis sunt promissa, quia in Christo eminent reddita.

11. *Apostolus vero quod ait ad Romanos, Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent quem non audierunt?* de Gentibus dixit, non de Judæis, sicut hic somniat. Eos enim volebat refellere Doctor Gentium, qui putabant genti tantummodo Judæorum, non etiam incircumcisis Gentibus Evangelium prædicandum. Quod volens ostendere, non ad Judæos tantum, sed ad omnes gentes pertinere, prius posuit testimonium de propheta, *Erit omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit: ac deinde cum dixisset, Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent quem non audierunt?* continuo subjunxit, *Quomodo autem audient sine prædicante? aut quomodo prædicabunt, nisi mittantur (Rom. x, 12-15)?* Ita refutans eos qui negabant ad incircumcisas gentes prædicatores Christi esse mittendos.

12. Illud quoque sicut imperitissimus non intelligit, quod scriptum est: *Primum Apostolos, deinde Prophetas (I Cor. xii, 28)*. Putat enim ante Apostolos non fuisse Prophetas, nesciens eos Prophetas illic commemoratos esse ab Apostolo, qui post Christi adventum fuerunt¹. Quos qui vult nosse, Actus Apostolorum legat, et illud quod ait ad Corinthios, *Prophetæ autem duo aut tres loquantur (Id. xiv, 29)*. Si autem non fuerunt Prophetæ ante Apostolos, quid erant illi per quos Deus ante promisit Evangelium de

¹ *Idem, qui post Christi adventum venerunt.*

Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem (Rom. 1, 2, 3)? Quis erat qui dixit: Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est in caput: an juli (Psal. cxvii, 22)? Quis erat qui dixit: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis (Psal. xlv, 7, 8)? Quomodo Deus, cujus thronus est in sæculum sæculi, ungitur a Deo, nisi Christus Jesus, qui ex ipsa unctione Christi nomen accepit? Christa quippe unctio est, Christus unctus est. Quis erat qui dixit, quod ipse Christus de se testatur esse prædictum: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis? Et hoc David in Spiritu dixisse confirmat (Psal. cix, 1; Marc. xii, 36), quem Spiritum negat iste fuisse super terram ante Domini adventum. Quid est quod ait Apostolus: Dicit autem Isaias, Erit radix Jesse, et qui exsurget regnare in gentibus, in eum gentes sperabunt (Rom. xv, 12)? Quis erat Spiritus qui per eundem Isaiam tanto ante prædixit: Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet; et nos putavimus eum esse in dolore, et in plaga, et in afflictione. Ipse vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras: disciplina pacis nostræ super eum; et livore ejus sanati sumus: omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit; et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras. Et ipse propter afflictionem non aperuit os: sicut ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatum est: generationem illius qui enarrabit? quia tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem (Isai. lvi, 4-8): et cætera quæ contexere longum est. Ubi etiam de Ecclesia tanto ante prædictum est, quod ab Apostolo legimus commemoratum, et nunc jam videmus impletum: Lætare, sterilis quæ non parit; erumpe et exclama, quæ non parturit, quia multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus, Dilata locum tabernaculi tui, et aulaorum tuorum: fige, ne parcas, protende funiculos, et clavos tuos conforta; adhuc in dextris et sinistris dilata: et semen tuum possidebit gentes, et civitates desertas habitari facies¹. Noli timere, quia confusa es; neque reverearis, quia exprobratum tibi est. Confusionem enim æternam oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ memor non eris. Quia Dominus qui fecit te, Dominus sabaoth nomen ei; et qui eruit te Deus Israel, Deus omnis terræ vocabitur (Id. lvi, 4-5; Galat. iv, 27). Quis est qui dixit: Videbam in visu noctis, et ecce cum nubibus cæli ut filius hominis erat veniens. et usque ad vetustum dierum pervenit, et in conspectu ejus prælatas est: et ipsi datus est principatus, et honor, et regnum; et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient: potestas ejus potestas perpetua, quæ non transibit, et regnum ejus non corrumpetur (Dan. vii, 43, 44)? Hæc et alia multa atque manifesta de Christo et Ecclesia unde prædicta

¹ Veteres quidam codices, facies.

sunt, quæ sic videmus impleta, et consonantibus evangelicis atque apostolicis Litteris etiam speramus implenda, si Spiritus Dei ante adventum Christi non fuit super terram; vel si a Prophetis Israel non est Christi prænuntiatus adventus, sicut hic desipit, qui Christum negando ante promissum, non habet unde asserat missum? Et merito, quia ipse quem prædicat, nec missus est, nec promissus: verus quippe non est, sed fictus.

CAPUT IV. — 13. Jam illud non miror, quod homo ineruditus de Prophetis Judæorum existimat dictam, quod ait Apostolus, *Dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri; testimonium hoc verum est (Tit. 1, 12, 13):* ignorans dictum esse de quodam Epimenide, qui Cretensis fuit, in cujus libris hoc invenitur; qui homo inter Prophetas Dei non invenitur, nec ad illa eloquia Dei pertinet, quæ Judæis dicitur credita, qui non mentitur. Ideo non commemoravit Apostolus nomen ejus, sicut solet commemorare Prophetas Dei aliquando dicens, *Sicut et David dicit (Rom. iv, 6); Isaias autem audet et dicit (Id. x, 20), Sicut et Osee dicit (Id. ix, 25):* vel tacitis eorum nominibus, cum dicit, *Sicut scriptum est (Id. i, 17);* et ea Scriptura intelligitur, in qua est auctoritas Dei: aut evidenter Deum dicere asserit, cum aliquod adhibet testimonium de Lego vel Prophetis Dei, quale est illud, *Bovi trituranti os non infrenabis. Numquid de bobus, inquit, cura est Deo? An propter nos Scriptura dicit (I Cor. ix, 9, 10)?* ostendens utique in eadem Scriptura Deum loqui. Vel illud: *Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham dicens, In semine tuo benedicentur omnes gentes (Galat. iii, 8).* Ipsam Scripturam pro Deo posuit, quia Dei est. Vel illud de Abraham, *In promissione, inquit, Dei non hæsitavit incredulitate, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, et plenissime credens quia quæ promisit, potens est et facere (Rom. iv, 20, 21).* Contra quam divinam et apostolicam vocem, canis iste rabiosus oblatrans, ausus est dicere, Abraham Deo suo promittenti prolem non credidisse, ignorans illud quod ait, *Si mihi centum annos habenti nascetur filius (Gen. xvii, 17),* admirantis esse gaudium, non diffidentiam dubitantis. Vel illud: *Non potest excidere verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel, ii sunt Israel; neque quia sunt¹ semen Abraham, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen: hoc est, non ii qui filii carnis, hi filii Dei; sed filii promissionis deputantur in semen (Rom. ix, 6-8).* Vel illud de Elia: *Sed quid dicit illi responsum divinum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curaverunt genua ante Baal (Id. xi, 4).* His atque hujusmodi atestationibus Dei boni et veri esse Scripturas illas, quas iste blasphematur, apostolica commendat auctoritas. Ubi autem etiam aliquid de auctoribus Gentium dicit Apostolus, non eos appellat Prophetas Dei, nec illarum scripturarum Deum dicit auctorem quamvis ibi aliqua vera repe-

¹ Ita Mss. secundum grecum. At editi, neque qui sunt.

riat, sicut de isto Creten-i ait, *Dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces* (Tit. 1, 12): non ergo Judaeorum proprius, sed Creten-sium; quod utique ad hoc dictum est, ne Dei propheta putaretur. Et in Actibus Apostolorum cum loqueretur Athenicasis, ait de Deo: *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus: sicut et quidam secundum vos dixerunt* (Act. xvii, 28).

14. *Sed Apostolis, inquit, Dominus noster interrogantibus de Judaeorum Prophetis quid sentiri deberet, qui de adven-tu ejus aliquid cecinisse in praeteritum putabantur, commotus talia eos etiam nunc sentire, respondit: Dimisit vivum qui ante vos est, et de mortuis fabulamini. Quid mirum (quomodoquidem hoc testimonium de scripturis nescio quibus apocryphis protuli), si de Prophetis Dei talia confixerunt haeretici, qui easdem litteras non accipiunt? Nam in Evangelio Dominus, quod non est apocryphum, sed in luce veritatis omnibus notum, etiam post resurrectionem discipulis in itinere comitatus, incipiens a Moyse, per omnes Prophetas, haec de se, quae facta fuerant, praedicta monstravit* (Luc. xxiv, 27).

15. *De ipso, inquit, iterum arguit, ubi dicit: Multi mihi dicent in illa die: Domine, in nomine tuo demonia ejecimus, et in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo virtutes nullas fecimus. Et tunc dicam illis: Recedite a me, quoniam nunquam vos scivi, quia operati estis iniquitatem* (Matth. vii, 22, 23). Absit ut ista de Prophetis sanctis, in quibus erat Moyses et caeteri, Dominus dixerit: sed dictum est de iis qui post ejus Evangelium praedicatum, in ejus nomine sibi loqui videntur, nescientes quid loquantur; in quibus et iste sibi locum periturus invenit.

16. *Illud quoque ait dixisse Dominum: Ego sum janua ovium: omnes ulii quotquot ante me venerunt, furcs sunt et latrones. Non autem ita scriptum est: sed ita, Omnes quotquot venerunt, furcs sunt et latrones* (Joan. x, 8). Venisse quippe hoc loco intelligi voluit eos qui missi non fuissent: quos arguit etiam Jeremias, dicens, *Haec dicit Dominus de Prophetis qui prophetant in nomine meo, et ego non misi eos* (Jerem. xiv, 15). Illi autem quos insanus iste blasphematur, a Domino missi sunt, non sponte venerunt. Quos et Dominus per parabolam quidem, sed apertissima significatione declaratur, ubi dicit: *Aliam parabolam audite. Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et septem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et aedificavit turrim, et locavit eam agricolis, et peregre profectus est. Cum autem tempus fructuum appropinquaret, misit servos suos ad agricolas, ut acciperent fructus ejus. Et agricolae apprehensis servis ejus, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium vero lapidaverunt. Iterum misit alios servos plures prioribus, et fecerunt illis similiter. Novissime autem misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur filium meum. Agricolaes autem videntes filium, dixerunt intra se: Hic est haeres, venite, occidamus eum, et habebimus hereditatem ejus. Et apprehensum ejecerunt eum foras extra vineam, et*

¹ Plures illas, sed duce veritatis.

occiderunt. Cum ergo venerit Dominus vineae, quid faciet agricolis illis? Aiant illi: Malos male perdet, et vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddant ei fructus temporibus suis. Dicit illis Jesus: Nunquam legistis in Scripturis. Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli: a Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris? Ideo dico vobis, quia auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus (Matth. xxi, 33-43.). Quid hoc apertius? quid clarius? quid evidentius? Sed iste de illorum numero est, qui servos patrifamilias hujus lapidaverunt. Hoc enim facit, non ictibus saxeis, sed maledictionibus duris. Nam et primitus in gente Judaeorum vineam Dei esse plantatam, missosque Prophetas ante ipsam esse Salvatoris adventum, parabola ista testatur. Et cum dicit, *Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus*: quod regnum dicit, nisi quod sperabant, non quod acceperant, id est, vitae aeternae? Unde alibi dicit, *Scrutinamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam aeternam habere; ipsae testimonium perhibent de me*: (Joan. v, 39); et alibi, *Vae vobis legisperitis, qui tollitis clavem scientiae: ipsi non introistis, et eos qui introibunt prohibuistis* (Luc. xi, 52). Istisne molibus testimoniorum non atteritur impudens vanitas? Quis hunc audit, nisi qui Scripturas sanctas non audit, aut tam male audit quam in eas iste caecus incurrit?

CAPUT V. — 17. *Sed ait de eis Dominus, inquit, Parentes vestri manna manducaverunt, et mortui sunt* (Joan. vi, 49): *doceus neminem ipsorum ad Dominum pertinuisse, quibus mors dominata est. Neminem plane, sed parentum illorum quibus talia loquebatur: parentes quippe infidelium, quos nisi infideles voluistis intelligi? Unde alio loco dicit, Vae vobis, Scribae et Pharisei hypocritae, qui aedificatis sepulcra Prophetarum, et ornatis monumenta justorum, et dicitis: Si fuissetis in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum. Itaque estis testimonio vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt. Filios utique dixit imitatione sceleris, non propagine generis. Non enim quod ex illis secundum carnem nati erant, hoc eis esse poterat crimini; sed quod eis se similes infideli crudelitate monstrabant. Ideoque connectit, ac dicit: Et vos implete mensuram patrum vestrorum. Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis a judicio gehennae? Ideo ecce ego mitto ad vos Prophetas, et sapientes, et scribas, et ex illis occidetis et crucifigetis, et ex illis flagellabitis in Synagogis vestris, et persequemini de civitate in civitatem: ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justii usque ad sanguinem Zachariae filii Barachiae, quem occidistis inter templum et altare. Amen dico vobis, venient haec omnia super generationem istam* (Matth. xxiii, 29-36). Nempe constat, nempe manifestum est, imitando esse istos filios malorum, a quibus Prophetae sancti et justii, ab ipso Abel quem frater occidit, usque ad

¹ In Mas., fugietis judicium gehennae.

Zachariam quem isti occiderunt, persecutiones impiissimas et sceleratissimas pertulerunt. Nam quomodo super istos veniet illorum sanguis, qui longe ante vixerunt quam isti vel nascerentur, nisi quia unum genus, una conspersio, una massa est impiorum, imitatione sibi et connexorum? Simul etiam declaratur, in eodem populo fuisse justos atque Prophetas Dei, quorum isti, quibus hæc loquitur Dominus, ædificabant sepulcra, ornabantque monumenta. Pejor ergo iste et inhumanior qui eos defunctos lingua maledica lacerat, quibus honorem etiam impii deferabant; et in animam suam crudeliter sevens eos blasphematur, cum velit videri christianus, quos Prophetas et justos asserit Christus.

18. Jam vero quod adjungere voluit sanctos Patriarchas, Abraham, Isaac, et Jacob, his de quibus Dominus ait, *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt*, quia et isti patres mortui sunt; utrum fraudulentus, an arcus sit potius judicandus, incertum est. Sed quodlibet eorum eligat, detestandus est. Hinc enim hoc ostendere voluit, quia Dominus commemoratis eisdem patribus, ait, *Non est Deus mortuorum, sed vivorum*: cum potius eos vivere dixerit. Adhibito quippe testimonio de Lege, ubi scriptum est, *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob*; adjunxit, *Non est Deus mortuorum, sed vivorum*. Et adjecit, *Omnes enim illi vivunt* (*Matth. xxii, 32, et Luc. xx, 37, 38*): vita utique vera, qua justii vivunt, etiam quando corpore moriuntur. Sed quando hæc diceret iste, si viveret?

19. In hanc sententiam vult accipi et quod ait Dominus ad Judæos: *Neque me noctis, neque Patrem meum; sed n. c. verbum Dei habetis in vobis manens* (*Joan. viii, 19*). Quod utique contrarium non est ei quod dixit: *Tulistis clavem scientiæ; ipsi non introistis, et eos qui introibant prohibuistis* (*Luc. xi, 52*). In semetipsis enim verbum Dei non habebant, sed habebant in litteris quas legebant. Nam si haberent in semetipsis, et ipsi intrarent, et alios intrare permitterent. Non intrare autem est non intelligere. Ecce quare nec ipsum noverant, nec ejus Patrem; quia non intelligebant quod legebant: non quia Deum et Christum non prædicaverant, quos legebant. Hoc est ergo intrare, non esse contentum superficie litteræ, sed ad interiora intelligentiæ pervenire.

20. Argumentatur etiam de Joanne Baptista, quia Dominus ait, *In natis mulierum non exsurrexit major Joanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, major est illo* (*Matth. xi, 11*): ita velut ratiocinando, tanquam Joannes non pertineat ad regnum cælorum, et ob hoc multo minus cæteri Prophetæ illius populi, quibus major est Joannes. Hæc autem verba Domini duobus modis possunt rectissime intelligi. Aut enim regnum cælorum appellavit eo loco Dominus quod nondum accepimus, et in quo nondum sumus; unde et in fine dicitur est, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum* (*Id. xxv, 34*): et quia ibi sunt sancti Angeli¹, quilibet in eis minor,

major est utique quolibet sancto et justo, portante corpus quod corrumpitur et aggravat animam (*Sap. ix, 15*). Aut si regnum cælorum in ea sententia illic intelligi voluit, qua et in hoc tempore significatur Ecclesia, cujus filii sunt omnes ab institutione generis humani neque nunc, quotquot justii et sancti esse potuerunt; profecto se ipsum Dominus significavit, quia nascendi tempore minor erat Joanne, major autem divinitatis æternitate et dominica potestate. Proinde secundum priorem expositionem ita distinguitur: *In natis mulierum nemo exsurrexit major Joanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, ac deinde subinfertur, major illo est*. Secundum hanc autem posteriorem ita: *In natis mulierum nemo exsurrexit major Joanne Baptista: qui autem minor est, ac deinde subinfertur, in regno cælorum major illo est*. Sed uterque intellectus quam congruit veritati, tam refellendæ hujus sufficit vanitati. Sive enim quilibet Angelus cæteris minor, Joanne sit major, sive hic Dominus intelligatur, Joanne præcursore suo ætate minor, majestate major, nihil inde Prophetis cæteris derogatur. Potuerunt enim esse Joanniali qui æquales, aliqui eo minores; nullus autem major, propter sanctitiam Domini: omnes tamen sancti, et justii, et boni.

CAPUT VI. — 21. *Sed Moyses*, inquit, *omnem spem futuræ resurrectionis in hominibus extinxit, qui mortalem esse animam pronuntiavit, qui eam esse sanguinem dixit*. Deinde ratiocinando magnis viribus conatur ostendere, non esse animam sanguinem, et laborat in re manifesta, non intelligens Legem². Sic enim dictum est, *Anima omnis carnis sanguis est* (*Levit. xvii, 14*); quomodo dictum est, *Petra erat Christus* (*i Cor. x, 4*): non quia hoc erat, sed quia hinc significabatur³. Non autem frustra Lex animam voluit significare per sanguinem, rem scilicet invisibilem per rem visibilem; nisi quia sanguis per venas omnes ab ipso corde diffusus, in nostro corpore plus cæteris humoribus principatur; ita ut ubicumque fuerit vulnus inflictum, non humor alius, sed ipse procedat: itaque anima, quia omnibus quibus constamus invisibiliter prævalet, illo melius significatur, quod omnibus quibus constamus visibilibus prævalet.

22. Illud autem quod Apostolus ait (nam et hoc testimonium iste posuit), *Caro et sanguis regnum Dei non possidebit*⁴; non facit de anima, sed de resurrectione corporis quæstionem. Verum et ista duobus modis solvitur. Aut enim carnis et sanguinis nomine corruptionem carnis et sanguinis nuncupavit, que in resurrectione non erit: aut carnem et sanguinem, homines ad omnes illecebris sæcularium voluptatum carni et sanguini deditos, qui regnum Dei non possidebunt. Totus autem iste locus apostolici sermonis, ubi scriptum est, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebit*, si consideretur diligentius, magis persuadebit corruptionem carnis sicut nunc est, his enim vocabulis appellare voluisse, atque ad exponendum quid di-

¹ Ex. Lugd. Ven. Lov. vend. 31.

² Aliquot mss.: et qui ibi sunt Angeli.

³ Antiquiores codices, ne intelligimus legem.

⁴ mss., Sed quia hunc significabit.

⁵ sola editio Lov., non possidebunt.

ceret adjunxisse, *Neque corruptio incorruptionem possidebit*. Quia cum facta fuerit quæ in resurrectione speratur illa mutatio, non utique remanebit ulla corruptio. Quamvis ergo et post resurrectionem Dominus dixerit discipulis suis, *Palpate, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Luc. xxiv, 39): tamen secundum substantiam caro erit, non secundum corruptionem, quæ nunc carni hoc nomen imponit. Unde ait propheta, *Omnia caro fenum*. Numquid enim et Domini quam levavit in cælum? Quo ergo modo appellavit Propheta carnem, ubi ait, *Omnia caro fenum*; dicturus utique, *Fenum aruit* (Isai. xl, 6, 7): eo modo et Apostolus ait, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebit*; quia non ibi erit corruptio, quæ nunc sicut fenum natura carnis arescit. Non enim alia sententia est, *Neque corruptio incorruptionem possidebit*: sed hæc repetitio, sententiæ superioris est expositio: ut quod ibi dictum est, *caro et sanguis*; hic intelligamus corruptionem, non substantiam carnis: et quod ibi dictum est, *regnum Dei*; hic intelligamus incorruptionem. Atque ita nihil aliud dictum patemus, *Caro et sanguis regnum Dei non possidebit*; quam si diceretur, *Corruptio incorruptionem non possidebit*: id est, corruptio carnis et sanguinis in illius regni incorruptione non erit, propter immutationem scilicet, de qua mox locutus adjunxit, *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem* (I Cor. xv, 50, 53). Ita corruptio quæ carnis et sanguinis nomine significata est, in regni illius incorruptione non erit: quia caro quæ nunc corruptibilis est, tunc mutata incorruptibilis erit.

23. Moyses aitem homo Dei si animam credidisset esse mortalem, quod utique credidisset si eam sanguinem, non significationis, sed proprietatis causa esse dixisset, non alio loco diceret: *Omnia qui tetigerit mortuum ab omni anima hominis, et mortuus fuerit, et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit: exteretur anima illa ex Israel; quoniam aqua aspersionis non est circumspersa super eum, immundus est, adhuc immunditia ejus in ipso est* (Num. xix, 13). Adhuc utique dixit, etiam post mortem, quia non est purificatus: ubi præfiguratum lavaerum regenerationis intelligit, quod nunc accipiunt qui baptizantur in Christo, quisquis audit fideliter, *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit* (Joan. v, 46).

CAPUT VII. — 24. Quid autem mirum, si iste infelix a luce veritatis aversus, et ob hoc luci veritatis adversus, ea quæ non intelligit in Novo Testamento, objicit Veteri Testamento? Sicut etiam illud de apostolo Paulo, ubi ait ad Corinthios: *Quod si ministratio mortis, in litteris formata lapideis, facta est in gloria*¹, ita ut non possent filii Israel intendere in faciem Moysi, propter gloriam vultus ejus, quæ destruitur; quare non magis ministratio spiritus erit in gloria? Nam si ministratio damnationis gloria est, multo magis ministratio justitiæ abundabit in gloria. Etenim non glorifica-

¹ Editi, *exsecratur*. At Mss., *exteretur*: excepto uno codice Sorbonico qui habet, *externabitur*. Atque LXX græce est, *extrahetur*.

² Ita Mss. Editi vero, *in gloriam*.

tum est in hac parte id quod declaratum est propter excellentem claritatem. Nam si id quod destruitur, in gloria est; multo magis illud quod manet, in gloria est. Hoc modo iste posuit verba apostolica, nec a meliore interpretatione plurimum distat. Quia ergo dicta est ministratio mortis in litteris formata lapideis, hinc existimat quod morti ministraverit Moyses, id est, mortis auctori, maligno scilicet spiritui, quem mundi hujus iste opinatur auctorem: ignorans ministratiorem mortis dictam Legem, secundum illud quod alibi dicit, *Littera occidit, spiritus autem vivificat* (II Cor. iii, 6-11). Lex enim quamvis justa et sancta et bona, prævaricatoribus intulit mortem, quos Dei gratia non adjuvit ad justitiam Legis implendam. Oportebat enim ut Testamento Vetere Lex imponeretur superbis, et de suæ voluntatis virtute sidentibus, quæ non daret justitiam, sed juberet; ac sic morte prævaricationis impliciti, ad gratiam confugerent, non jubentem tantummodo, sed juvantem, quæ Novo Testamento est revelata. Hinc putant isti divinarum eloquiorum blasphematores, malam fuisse Legem quæ data est per Moysen, quia dicta est ministratio mortis in litteris figurata lapideis: non intuentes propter eos esse dictum, qui suo libero arbitrio Legem sufficere arbitrabantur, et spiritu gratiæ non adjuti, rei prævaricationis sub ejusdem Legis littera tenebantur. Unde alibi dicit, *Lex iram operatur: ubi enim lex non est, nec prævaricatio* (Rom. iv, 15): hinc ostendens unde dixerit, *Lex iram operatur*. Neque enim ejus prævaricatio mala esset, nisi Lex ipsa bona esset.

25. Multum est et nimis longum colligere, quæ in hanc sententiam beatus dicit Apostolus, Legem distinguens a gratia; eo quod sub illa elidantur clari, sub ista erigantur elisi; et quod illa in tantum bona sit ut bona jubeat, hæc tantum¹ ut bona conferat. Illa justitiæ facit auditorem, ista factorem. Et ideo sub illa peccator, insuper etiam prævaricator amissa excusatione ignorantie convictus jacet: sub ista vero et parcente et optulante, nec qui² mala esse operatus extinguitur, et ut bona operetur accenditur. Quid ergo est mirum, si illa dicta est ministratio mortis, ubi littera occidit, malum prohibendo quod fit, et bonum imperando quod non fit; ista vero dicta est ministratio spiritus, utique vivificantis, ut a prævaricationis morte surgamus, et justitiam non rei legamus in tabulis, sed liberi in cordibus et in moribus habeamus? Hoc est Testamentum Novum distans a Vetere; quia ibi vetus homo formidinis coaretatur angustiis, hic novus homo spatium latitudine charitatis.

26. Quod autem dictum est de ministro Veteris Testamenti Moyses, quod non poterant intendere filii Israel in faciem ejus, propter gloriam vultus ejus, signum erat quia in Lege Christum intellecturi non erant. Et ideo velamen inter faciem Moysi et ipsos positum erat, ut non intenderent, sicut scriptum est, *filii Israel usque*

¹ Editi, hæc in tantum. At plerique ac meliores Mss., hæc tantum: absque particula, *in*.

² Editi, nec quia. Potiores Mss., nec qui.

in finem (a) (II Cor. iii, 13). Finis autem Legis quis est? Ad hoc non ego, sed Apostolus ipse respondeat: *Finis enim Legis, inquit, Christus, ad justitiam omnium credenti (Rom. x, 4)*. Finis perficiens, non intericiens. Finis quippe dicitur propter quem sunt omnia quæcumque aliquo sunt officio. Nam inter officium et finem hoc distat, quod officium est in eis quæ facere debemus, finis propter quem facimus. Quia itaque illa omnia propter Christum fiebant, quem filii Israel in eis quæ fiebant non intelligebant; hoc significabat velamen, quod eos usque in finem non sinebat intendere, id est, usque ad faciem Moysi, quæ significabat Christum. Sed ideo dictum est quod evacuetur hæc gloria, quia omnes umbræ significantes evacuantur, cum res quæ significatur advenerit. Quemadmodum enim scientia quæ nunc est, *evacuatur*, sicut idem dicit apostolus, cum venerit illa quam dicit, *facie ad faciem*¹ (I Cor. xiii, 12): sic et ista quæ in umbris² tradita erant Judæis in Veteri Testamento, necesse fuit evacuari revelatione Testamenti Novi.

27. Nec sane omnes in illo populo non intelligebant Christum per illas umbras Testamenti Veteris figuratum: neque enim hæc ipse Moyses et ceteri Prophetæ non intelligebant, qui eum posteris prænuntiabant. Nam in ipsa Epistola ad Corinthios, ubi hæc dicuntur, quæ iste non intelligens posuit tanquam adversa et inimica Veteri Testamento, cur dicit, *Habentes autem eundem spiritum fidei, secundum quod scriptum est, Credidi, propter quod et locutus sum: et nos credimus, propter quod et loquimur* (II Cor. iv, 13)? Ubi enim scriptum est, *Credidi, propter quod et locutus sum* (Psalm. cxv, 10)? Utiq; in Psalmis, ad illa Dei eloquia pertinentibus, quæ credita sunt Judæis. *Eundem*, inquit, *spiritum fidei habentes*: quid est, *eundem*, nisi quem habebant etiam illi per quos hæc ministrata sunt? Cur etiam in eadem Epistola de Lege testimonium posuit, cum præmississet, *Ut vestra abundantia sit ad illorum inopiam, et illorum abundantia fiat in vestram inopiam, ut fiat æqualitas*; subjungens et dicens, *sicut scriptum est, Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non defuit illi* (II Cor. viii, 14, 15)? Cur eis importat Legis auctoritatem, quam dicit fuisse ministratorem mortis, si eo modo intellexit, quomodo ista pestis intelligit?

28. Atque ut omnes auferantur ambages, quoniam modo et Lex ministratio mortis recte dicta sit, et tamen sancta et justa et bona sit, illud recolamus quod in Epistola positum est ad Romanos. Cum enim dixisset, *Ita ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ*; quæ sententia simillima est illi quam iste non intelligens posuit: continuo prospexit istos futuros verbosos atque blasphemos, qui putaturi essent ex hoc Legem fuisse reprehensam; moxque subjunxit: *Quid ergo dicemus*³? *Lex peccatum est? Absit: sed peccatum non cognovi nisi per Legem. Nam*

¹ Aliquot Mss., *faciem ad faciem*: juxta græcum, *prosôpon prôs prosôpon*.

² Plures Mss., *in verbis*.

³ In Mss., *dicimus*.

(a) Græcè, *eis to telos*.

concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret, Non concupisces. Occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine Lege enim peccatum mortuum est. Ego autem vivebam aliquando sine Lege: adveniente autem mandato, peccatum revixit. Ego autem mortuus sum, et inventum est mihi mandatum quod erat in vitam, hoc esse in mortem. Peccatum enim occasione accepta per mandatum sefellit me, et per illud occidit. Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit: sed peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem (Rom. vii, 6-13). Ecce quid est ministratio mortis; ecce quid est, *Littera occidit* (II Cor. iii, 6): ecce quemadmodum *Lex non est peccatum*; et, *mandatum erat in vitam*; et, *lex sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum*: et tamen quia de ipso bono interficitur inobediens anima, ubi Dei non adjuvat gratia, ministratio mortis facta est Lex in Veteri Testamento propter occidentem litteram; et ministratio vitæ facta est gratia in novo Testamento propter vivificantem spiritum. Quod est autem, *ministratio mortis et ministratio damnationis*; hoc est, *Occasione accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam*; hoc est, *Adveniente mandato peccatum revixit*; hoc est, *Inventum est mihi mandatum quod erat in vitam, hoc esse in mortem*; hoc est, *Occasione accepta peccatum per mandatum sefellit me, et per illud occidit*; hoc est, *Lex subintravit, ut abundaret delictum* (Rom. vi, 20); hoc est, *Lex iram operatur* (Id. iv, 15); hoc est, *Virtus peccati Lex* (I Cor. xv, 56). Prohibitio enim peccati quod est Lex, auget profecto desiderium peccandi: quod non exstinguitur, nisi contrario desiderio recte faciendi, ubi *fides per dilectionem operatur* (Galat. v, 6). Hoc autem non præstat littera jubens, sed spiritus juvans: non Lex ergo, sed gratia; non Velus Testamentum in *servitutem generans, quod est Agar*, sed Novum in quo non sunt *auxillæ filii, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberavit* (Id. iv, 24, 31). Et tamen Lex sancta est, et mandatum sanctum et justum et bonum. Per hoc mandatum sanctum et justum et bonum, in his qui non habent spiritum Christi operatur peccatum omnem concupiscentiam. Qualem se fuisse in Veteri Testamento etiam ipse Apostolus ostendens, *Occasione, inquit, accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam*. Per quod mandatum, nisi quod ait, *Concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret, Non concupisces*? Numquid malum est non concupiscere? Imo maxime bonum¹. Bona est ergo Lex quæ hoc dicit: sed ubi non adest vivificans spiritus, hæc ipsa Lex quæ bonum dicit², occidit: quia peccati virtus est, cum per illam operatur omnem concupiscentiam, inflammando prohibitionem³; quod non exstinguitur per jubentem litteram timore pœnæ, sed

¹ Meliores Mss., *maximum bonum*.

² Sic Am. et Mss. Al. Er. et Lov., *quam bonam dicit*.

³ Editi, *inflammando prohibitionem*. Castigantur ex Mss.

per juvantem spiritum dilectione iustitiæ. Ideo ait, *Peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem*. Non enim ait, Per malum; sed, per bonum. Illic evigilent, si possunt, qui Legem Dei atque ejus ministrum Moysen cæco et furioso corde reprehendunt. Ideo quippe est ministratio mortis, quia peccatum per bonum operatum est mortem: ideo est ministratio damnationis, quia peccatum per bonum operatum est damnationem.

29. Non autem omnes qui Christiani appellantur, ad Christum transeunt: sed quibus aufertur velamen, quod in lectione Veteris Testamenti manet. Qui enim sunt in Vetere Testamento, impediente velamine nec Vetus intelligunt, nec Novum: qui autem transeunt ad Christum, remoto velamine per Novum, intelligunt et Vetus et Novum (II Cor. iii, 14-16). Utinam et isti cæci oppugnatores Legis et Prophetarum, sic transeant ad Christum, ut non sint in eis in quibus obvelatum est et ipsum Evangelium. In his enim qui perent, esse obvelatum ait Apostolus, *In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei* (Id. iv, 4). Ubi miser iste Deum sæculi hujus vult intelligi malum: tanquam illi servierit Moyses in Vetere Testamento, quasi hoc Apostolus dixerit. Ubi si necesse esset intelligi Deum sæculi hujus, deum impiorum, hoc est, diabolum; *quoniam omnes dii gentium demonia*, et utique multo maxime princeps demoniorum: non mirum esset, quandoquidem quorundam deus etiam venter est dictus: ait enim Apostolus, *quorum deus venter est* (Philipp. iii, 19); nec ideo deus venter est. Ita si potest dici deus hujus sæculi diabolus, non ideo diabolus deus est; quia nec demonia sunt dii, quamvis dii gentium sint demonia (Psal. xcvi, 5). Potest quippe sæculum in malo intelligi: unde dicit apostolus Petrus, *Eripite vos de presenti sæculo maligno* (II Petr. i, 4). Sed cum alter pateat intellectus, quid necesse est hic diabolum putare significatum, ac non potius Deum verum, justum et bonum, qui excæcaverit mentes infidelium sæculi hujus: ut non hic distinguatur, *in quibus Deus sæculi hujus*, ac deinde subinferatur, *excæcavit mentes infidelium*; sed ita potius, *in quibus Deus*, ac deinde subinferatur, *sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*, hoc est infidelium sæculi hujus mentes excæcavit.

CAPUT VIII. — 30. Sed istis non placet ut Deus bonus mentes excæcet aliquorum. Non enim attendunt Salvatoris verba dicentis: *In iudicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident, videant; et qui vident, cæcæ fiant* (Joan. ix, 39) Ille igitur qui secundum apostolicam sententiam, *cujus vult miseretur, et quem vult obdurat*, procul dubio quem vult illuminat, et quem vult excæcat. Sed non est iniquitas apud Deum (Rom. ix, 18, 14), cui dicit Ecclesia: *Misericordiam et iudicium cantabo tibi, Domine* (Psal. c, 1). Illuminat ergo misericordia, excæcat iudicio, utique requissimo, et si occultissimo. *Inscrutabilia enim sunt iudicia ejus* (Rom. xi, 33). Cui tamen dicitur: *Sedisti super thro-*

num, qui iudicas æquitatem (Psal. ix, 5).

31. Huic Deo servivit Moyses, cæterique Prophetæ, quos iustos sine dubio Dominus ipse testatur. Horum quippe Judæi sepulcra construebant, et monumenta ornabant, quibus dicit: *Ædificatis sepulcra Prophetarum, et ornatis monumenta justorum* (Matth. xxiii, 29). Sed illi omnes, etsi pro temporis dispensatione Veteris Testamenti ministrabant figuris¹, ad Novum tamen Testamentum, quamvis nondum revelatum, per gratiam Dei pertinebant, ad quod pertinebat Abraham. Hinc quippe isti, si remoto velamine legerent, intelligerent ita non esse inimicum Evangelium Legi quæ data est per Moysen, sicut inter se non sunt inimici Abraham et ipse Moyses: quos utique et isti eundem coluisse confitentur Deum, quamvis eum sic blasphemant, ut eum Deum negent. Et tamen Apostolus promissiones, quæ factæ sunt Abraham, quia Novum Testamentum significabant, sic opponit Legi per Moysen datæ, ut hæc duo inter se inimica videantur. Quid enim aliud ad Romanos dicit? *Non enim per Legem promissio Abraham datæ semini ejus, ut hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei. Si enim qui per Legem, hæredes sunt; extirpata est fides, et evacuata est promissio. Lex enim iram operatur. Ubi enim Lex non est, nec prævaricatio* (Rom. iv, 13-15). Attendant quemadmodum sic disputat, veluti contra Legem, ut ex² priore illa quæ facta est ad Abraham promissione convincat, quod non sint hæredes ex Lege quicumque sint hæredes Dei, sed ex promissione. Itemque ad Galatas: *Fructus, inquit, secundum hominem dico; tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit, aut superordinat. Abraham dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, Et seminibus, tanquam in multis; sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus. Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo, quæ post quadringentos et triginta annos facta est Lex, non infirmat ad evacuandam promissionem. Si enim ex Lege hæreditas, jam non ex promissione. Abraham autem per repromissionem donavit Deus. Quid ergo Lex? Transgressionis gratia proposita est³, donec veniret semen cui promissum est* (Galat. iii, 15-19). Nescio utrum isti qui Legem non intelligentes criminantur, inventiant aliquid ex Evangelio vel ex apostolicis Litteris, quod ita videatur eidem Legi adversum esse atque contrarium, quemadmodum hic videtur, quod ex promissionibus quæ Abraham factæ sunt opponit Apostolus. Si ergo legem oderunt, Abraham diligant.

CAPUT IX. — 32. Sed nec hoc volunt. Nam et ipsi pari gentium, ad quem promissiones factas nunc in omnibus gentibus videmus impleri, crimen fornicationis objiciunt. Iste quippe procul dubio cui respondemus, ex illis se esse manifestat, de quibus prædictum est Apostolo dicente: *Spiritus autem manifeste dicit quia in novissimis temporibus recedent quidam a*

¹ Am. Er. et plures Mss., ministrabant figuræ.

² Sic præcipui Mss. At editi, ut eum.

³ plures Mss., posita est. Nonnulli autem intra ubi eodem repetito loco legitur etiam apud Iov., posita est, habent, proposita est.

fide, attendentes spiritibus seductoribus et doctrinis demoniorum in hypocrisis mendaciloquorum, cauteriatam habentes conscientiam suam, prohibentes nubere (1 Tim. iv, 1-3). Non enim reperitur Abraham aliquo se contaminasse adulterio: quoniam non lubrico libidinis amavit ancillam; sed ab uxore accepit, quando uxor ejus fecit de jure suo quod voluit, volens habere filios de marito suo, quamvis ex utero alieno (Gen. xvi, 2-4): ubi nulla omnino lasciviendi, sed sola cogitata est causa generandi. Iste autem Abraham, etiam usque ad decrepitam senectutem, fornicationis objicit crimen, profecto quia et post mortem Saræ alteram duxit (Id. xxv, 1). Ubi etsi nullum intelligeretur rei abditæ sacramentum, propter hoc solum id facere debuit Abraham, ne putaret hæretici adversus Apostolum, quibus etiam Tertullianus astipulator assistit, post uxoris mortem, crimen esse ducere uxorem. Sed sicut sibi iste videtur invenire in apostolicis Litteris, quæ dicat contra Legem per Moysen datam, vel contra Testamentum Vetus; inveniat et aliquid adversum Abraham, quod ex evangelicis Litteris sonare videatur: omnino non inveniet. Ubicumque ille nominatur in libris Testamenti Novi, cum honore debito nominatur: ita ut Judæis diceret ipse Dominus, *Si filii Abraham estis, facta Abraham facite* (Joan. viii, 39). Ac per hoc iste qui blasphematur Abraham, Christum profecto blasphematur, qui tale testimonium perhibet Abraham.

35. Sed dicat, si potest, quam personam istarum quinque gerebat Apostolus (a), cum sic prædicaret Abraham? Si enim eis qui sine Lege fuerant, factus erat quasi esset et ipse sine Lege, illi Abraham non noverant. Ergo aliquem principem, sive Romanorum, sive Græcorum, sive aliquem philosophorum debuit invenire quem talibus prædicaret: ut eis, sicut huic placet, talem se quales ipsi erant fingendo, congrueret: non Abraham nescio quem alienigenam patrem gentis Hebrææ, longe ab eorum moribus, longe ab eorum ritibus, longe ab eorum cognitionibus alienum. Si autem Judæis tanquam Judæus factus erat, aut eis qui sub Lege erant tanquam esset et ipse sub Lege, ut quid dicebat non esse hæredes ex Lege? ut quid dicebat, *Lex iram operatur*? ut quid dicebat, *Lex prævaricationis gratia posita est*? quod æquo animo ferre non possent qui gloriabantur in Lege. Quod si ut infirmus loquebatur infirmis, et sic eos, ut fallacibus placet, fallendo lactabat, cur eos ab umbris veteribus, in quibus infirmi quiescebant, sic proturbabat¹, ut diceret: *Ecce ego Paulus dico vobis, quia si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* (Galat. v, 2)? Si autem in illa persona quinta perfectis sapientiam loquebatur, quales solos iste dignos putat quos non fallat Apostolus; quare a contrario vult esse ipse perfectus, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectus laudat Apostolus², maxime in illis duobus filiis ejus,

¹ Editi hic addunt, *et apostolicis*; quod a plerisque Mss. abest.

² Editi, *perturbabat*. At Mss., *proturbabat*; si Vaticanum excipias, in quo legitur, *avocabat*.

³ Ita vetus codex Germaniensis. Remigianus vero, Cor- (u) sup, ca, 2.

uno de ancilla, alio de libera? Si displicet illi cum Ismaele Testamentum Vetus, cum Isaac placeat Testamentum Novum.

34. An et contra Apostolum propositurus est cathedram pestilentiae, et disputaturus de qualitate figurarum, atque dicturus non eum debuisse figurarum honestarum de rebus turpibus ducere? Res enim turpis huic videtur, etiam cum ipsa Sara concubitus conjugalis, quam liberam matrem non transiit æternam Jerusalem significare testatur Doctor Gentium (Galat. iv, 22-26), quamvis variis rugis et frontis obducatur, et crispato vultu hanc parololam exhorreat doctor pestilentium: et multo amplius et aspernabilius, quando audit eundem Gentium doctorem, quod scriptum est de masculo et femina, *Erant duo in carne una*; addere et dicere, *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ephes v, 31, 32). Itane vero ubi essent cognoscenda tantæ rei sacramenta, id est, sacra signa, et in re pudenda, atque in eis verbis quibus verecundia debetur, cognosci non debuissent nec dici, homo isto sciebat, et beatus Apostolus nesciebat? Est plane iste retro cum suis similibus sociis, qui dixerunt, *Durus est hic sermo; quis eum potest audire* (Joan. vi, 61)? Nos autem audiamus, et intelligamus duo Testamenta in duobus filiis Abraham, duabusque mulieribus ejus commixtione fetatis: sicut duos in carne una, Christum et Ecclesiam, istis nolentibus, sine ulla obscœnitate cognoscimus: sicut mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum (1 Tim. ii, 5), carnem suam nobis manducandam bibendumque sanguinem dantem, fidei corde atque ore suscipimus; quamvis horribilius videatur humanam carnem manducare quam perire, et humanum sanguinem potare quam fundere: atque in omnibus sanctis Scripturis, secundum sanæ fidei regulam figurate dictum vel factum si quid exponitur, de quibuslibet rebus et verbis quæ sacris paginis continentur, expositio illa ducatur, non aspernante, sed sapienter audiamus; et relinquamus istum inania garrientem, et nesciendo quid loquatur, quadam, si dici potest, imperita peritia de figurarum qualitate tractantem. Qui cum dicit rebus congruis non contrariis aliquid esse significandum, potest vanus dicere, semper Deum lucido auro, nunquam nigro atramento scribi oportere: quoniam *Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt ullæ* (1 Joan. i, 5). Homo est enim, qui putat Apostolum¹, ut congrueret infirmis et imperfectis, multa falsa et improbanda dixisse, quia testimoniis quæ de Lege ac Prophetis ponit, quam venerabiliter Scripturas illas accipiat per Epistolas ejus apparet. Nec cogitat tam perverso sensu posse defendi etiam illa quæ in veteribus Dei Libris immundus atque impius quasi pius et mundus horre-

helensis, et Colbertinus, *quare contrarius vult esse ipse perfectus, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectus laudat Apostolus*? Editi, *quare a contrario vult esse ipse perfectus, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectum laudat Apostolus*?

¹ Sic Am. et Mss. At Er. et Lov.: *Non est enim quod puerit Apostolum.*

acit. Nam si ei quispiam dicat similis ejus, Ea quæ te offendunt in Lege ac Prophetis falsa sunt, sed propter infirmos et imperfectos sic ea Spiritus sanctus poni voluit: quid pari suo vano contra hoc respondeat non habebit. Convincitur enim regula falsa, sed sua; nec sapientis ac docti, sed stulti, sicut ipse est, atque in-crediti manu, suo tamen gladio jugulatur.

CAPUT X. — 35. Post hæc sane sacrilegi et vani hominis sacrilega vaniloquia, quibus me respondisse sufficienter existimo: hoc est, de initio Genesens; de lucis fabrica; de die vel sole; de causa constituendi hominem; de peccato Adæ; de fabrica hominis; de persuasus serpentis; de maledicto in homine, et de vitæ arbore; de pœnitentiâ Dei; de diluvio; de arenâ in nubibus; de induratione cordis Pharaonis; de spiritu mendacii secundum Michæam prophetam; de testimonio Isaïæ prophete, propter quod ait: *Filios genui et exaltavi*: quibus rursum dicit, *Filii scelesti, semen pessimum*: et quod item apud eum scriptum esse dixit, *Ego sum Deus faciens bona et creans mala*: de perditione populi, mandato Moysi¹; de maledicto quod turpe existimat; de Dei, quam putat, confessa crudelitate; de studio quod putat malitiæ, juxta David regem; de eo quod scriptum est, *Pœnitent me quod constituerim Saül in regem*; de spiritu Moysi, cujus Scripturas putat dixisse Apostolum fabulas aniles; de qualitate figurarum; de Abraham; de filiis Heli sacerdotis; de sacrificiis, quæ putat non nisi demonibus exhiberi; de Prophetis Dei, quos putat ante adventum Domini non fuisse; de eo quod in Lege positum est, sanguinem esse animam; de Deo cui Moyses servivit, quem putat Deum verum non fuisse; de varietate personarum, in quibus putat Apostolum locutum esse fallaciter. Quæ omnia non hoc ordine persecutus sum, qui est in libro ejus; sed sicut nostræ disputationis sibi met connexa series postulavit.

CAPUT XI. — 36. Post hæc ergo omnia titulum posuit, ita se habentem: *Discretio spirituum malignitatis et bonitatis*². Et cœpit contrariis inter se brevibus crebrisque sententiis laudare Christum, et accusare Legis Deum, hoc modo, velut eum ad quem scribebat exhortans: *Quare igitur, frater, inquit, recedentes ab iniquitate præteriti erroris, intendamus Christum verum ac summum Deum, non hujus sæculi principem et mundi factorem, in quo nos peregrinari sæpissime declaratum est. Intendamus, inquam, illum piæ ac mitent, qui nos suæ cognationis ostendens, mundi lumen vocavit: non illum quæ secundum scripturas Judaicas terrenum nobis initium assignans, in terra nobis finem indicat. Intendamus illum qui nos fratres appellans, vigilare ac divina sapere persuasit: non illum qui nec dignoscentie quidem sensum habere permisit. Atque hoc modo cætera multa contexuit.*

37. Cui loco libri ejus ita respondendum putavi, ut etiam ego vos exhortarer: Intendamus Christum verum et summum Deum, veri et summi Dei unicum

Filium, non hujus sæculi malignum principem, sed tamen mundi, hoc est, cœli terræque factorem, qui nos tanquam peregrinos vitam temperalem in hac agere mortalitate præcepit. Intendamus, inquam, illum misericordem ac mitem, qui nos fratres suos fecit gratia, non natura. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui secundum Scripturas terrenum nobis corpus, animam vero flatu dedit, utrumque faciens, non eorum aliquid gignens. Qui nos vigilare ac divina sapere jussit et fecit. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui dignoscentiam boni ac mali ne peccando experiremur, admonuit. Qui nos ad immortalitatem vocans, cœlestia nobis regna promisit. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui nos post peccatum reos, ab æternæ vitæ felicitate secrevit, et terreno labore punivit. Qui nos, non sicut iste dicit, nihil ignorare, sed utilia scire præcepit: nec sicut iste sentit atque a veritate dissentit, scientiam damnavit in nobis, quæ sit sapiendo justitiam, sed quæ sit experiendo peccatum. Qui nos quod errore moriebimur miseratus est. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui nos morti, non ex quo sapere cœpimus, quod iste ait, sed ex quo deliquimus, destinavit. Qui nos proprias facultates hortatur spernere, imo vero locotiore recondere (*Matth. vi, 19, 20*): cum ipse sit, non alius, ut hic putat, qui se non tantum cœlestium, verum etiam terrenorum Dominum ostendens, ea quæ impii possidebant, exspoliatione plectendi¹, suos, quibus hoc pro tempore congruebat, auferre atque habere, sive jussit, sive permisit. Qui donat delicta conversis: cum ipse sit, non alius, ut hic putat, qui in tertiam et quartam progeniem retribuit digna per-versis. Qui non omnium, sicut iste ait, sed eorum quos ante præscivit et prædestinavit, delicta dimittit. Ipse est autem, non alius, sicut hic putat, qui delicta quorumdam, ad pœnalem animi dolorem terroremque majorem, etiam illorum qui ea non admiserant, non spiritalibus, sed corporalibus mortibus vindicavit, ut conditio mortalium qua fuerant post paululum morituri, etiam isto modo serviret Dei providentiæ, et in usum cederet disciplinæ. Qui nos non in totum irasci prohibuit, quandoquidem et ipse iratus est ubi oportuit: sed irasci et non peccare præcepit. Ipse est autem, non alius, non qui vindicandi causas, sicut iste affirmat, inquirat; sed vindicandas causas², quando ipse novit, advertit. Qui nos, ne quando juraremus, monuit: ut quoniam falli possumus, longe simus a perjurio non jurando. Ipse est autem, non alius, ut hic putat, qui suæ sententiæ veritatem ad incredulos increpandos, ubi opus esse judicavit, etiam jurando firmavit. Sicut autem homo jurans adhibet testem Deum, ita se ipsum Deus. Qui nos in fide verbi veri stare jussit. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, non qui voluntatem suam, sicut iste blasphematur, sed qui res quas voluit, non mutata voluntate mutavit. Qui nos viam veritatis docuit. Ipse est enim et Deus Pro-

¹ Am. et Mss., *mandata Moysi*. Non minus bene, ut patet ex libro I, cap. 16, n. 28.

² Aliquot Mss., *maligni et bonitatis*. Forte pro, *maligni et boni*.

¹ vaticanus codex, *plectendo*.

² plures Mss., *judicandas causas*.

phetarum, qui nunquam, sicut iste calumniatur, falsis promissionibus suos decipit. Qui nos irreprehensibiles esse mandavit. Ipse est enim et Deus Prophetarum, qui nunquam, sicut iste eriminatur, se ipse reprehendit, nec etiam sicut hominem quidquam poenituit: sed rerum futurarum mutationem, quas se mutaturum sine ulla sui mutatione ab æternitate præscivit, velut humana hominibus locutione prædixit. Qui nobis iram Dei metuendam et in Evangelio commendavit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui non sui animi perturbationem, sed justam severamque vindictam, iræ vel indignationis nomine nuncupavit. Qui alterum ab altero non utcumque lædi, sed injuria lædi noluit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui sive per homines, sive per Angelos sanctos, etiam temporalibus corporum mortibus, quos voluit, utiliter aut multavit, aut terruit. Qui docuit ad concupiscendum non videndam esse mulierem (*Matth. v, 28*). Ipse est enim qui et in Lege dixit, *Non concupisceas* (*Exod. xx, 17*): nec, sicut iste criminatur, indixit septenas singulis nuptias, sed propagandi causa connubia casta permisit. Patres autem filiarum maritos non solum ipse non fecit; verum etiam ne fieret, sicut alia incesta, prohibuit. Qui nos secundum interiorum renovationem in spiritu mentis, nec masculos in se, nec feminas esse docuit; et sicut Angelos in æternum secum futuros esse promisit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui masculum et feminam propagandi generis causa nuptiali castitate conjunxit; et secundas nuptias, quæ in Novo quoque Testamento permittuntur, licitas esse monstravit. Uxores autem fratrum, sed sine filiis defunctorum, ad excitandam defuncti posteritatem, non libidinis, sed pietatis affectu, in matrimonium sibi copulare præcepit: patres vero filiarum conjugii misceri omnino prohibuit. Qui nos super omne genus serpentum calcarere spiritualiter jussit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui populo infideli ad significanda peccata, quorum veneno invisibiliter moriebantur, visibiles serpentes quibus adiungerentur, immisit; et plaga emendatoria mortes animarum, mortibus corporum figuravit. Qui dixit, *Date eleemosynam; et ecce omnia munda sunt vobis* (*Luc. xi, 41*). Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui talia etiam Prophetarum voce mandavit. Nec sibi voluit primogenitos hominum filios immolari, sed consecrari: significans primogenitum a mortuis, in quo oportebat omnes a morte perpetua liberari. Qui corruptibilibus cibis incorruptibiles anteposuit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui sacrificia quibus non indiguit, ad significandum verum sacrificium, in umbris futurorum præcedere voluit; et disciplinæ severitate mortibus corporum, longe mitioribus quam sunt æterna supplicia gehennarum, perpetrata sacrilegia vindicavit. Qui terrenas divitias, non sicut iste dicit, damnari jussit, sed spirituales cœlestesque præposuit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui facit et divites benignissime largiendo, et pauperes justissime vel non dando, vel auferendo. Qui nos pro ini-

† Foric, defunctus.

micis orare jussit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui filios parentum manibus immolari sibi, ut iste criminatur, non solum nunquam voluit, verum etiam ne id fieret, in Lege constituit. Qui sine acceptione personarum benefacendum omnibus intimavit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui quando sine discretionem ætatis aut sexus occidi homines jussit, unde scit iste vel quisquam quid eis post mortem bonæ compensationis attribuit, quorum mortibus viventes aut emendavit aut terruit? Qui nos æquo animo injurias sustinere et donare præcepit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui oculum pro oculo, dentem pro dente, modum posuit pœnæ, ne quisquam sibi amplius putaret deberi vindictæ, quam pertulisset injuriæ. Et hoc ideo, quia de sapientiâ Dei dictum est, quod Legem et misericordiam in lingua portet. Nec per misericordiam debita debitoribus nostris scienter dimitteremus, nisi per Legem ipsa debita discernemus¹. Qui in tanta potestate se humilians ad convertendos nos factus homo, cum hominibus est locutus. Ipse est enim et Deus Prophetarum, qui cum primis patribus est locutus: ideo præter se dicens non esse altum Deum, quia etiam summa Trinitas, manente personarum discretionem² unus est Deus. Qui Apostolis suis ut gratis darent quæ gratis acceperant, jussit: ad sustentationem tamen suam nec aliam tunicam secum ferre ideo constituit, quia secutus adjunxit, *Dignus est enim operarius mercede sua* (*Matth. x, 8 10*); ut qui Evangelium annuntiabant, ex Evangelio viverent (*1 Cor. ix, 14*): Deo tamen munera offerenda esse monstravit, qui nullius indiget, et munera sumendo plus confert. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui et munera suos accipere vetat, quibus exæcantur oculi judicantium; et munera ipse, quamvis non egrat, accipit, ut pietate faciat opulentas animas offerentium. Qui sabbatis hominem curavit, ostendens jam esse tempus, ut secundum prophetiam Cantici canticorum aspiraret dies, et removerentur umbræ (*Cant. ii, 17*). Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui hominem ligna sabbatis colligentem, quia nondum duorum³ Testamentorum tempora distinguebat, sed Legem Dei contumaci et impia mente contempserat, lapidandum esse mandavit; ejusque corporali morte (quam post paululum omni homini quis dubitet adfuturam?) sanxit timore obedientiam cæteris profuturam. Qui propter salvandos homines se venisse dixit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui justo judicio quos vult obdurat: sicut in Evangelio⁴, *Venit in judicium*, non solum ut qui non vident, videant; sed etiam ut qui vident, cæci fiant (*Joan. ix, 39*). Qui mandata vitæ perpetuæ nobis dedit. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui mandata sancta et justa et bona, superfluis tamen, non de ipsius gratia, sed de sua virtute fidentibus, non quibus viverent, sed quibus morerentur,

¹ Flures Vss. *dixeremus*.

² In præstantioribus Vss., *confortandos*.

³ In iisdem Vss., *personarum proprietate*.

⁴ Aliquot præter notæ Vss., *non quia duorum*.

⁵ Sic Vss. At editi, qui, sicut in Evangelio ait, venit in mundum, non solum, etc.

ut convincerentur dedit. Sicut Apostoli, dicentes uno ipsorum, *bonus odor Christi* erant, et in *his qui salvi fiebant, et in his qui peribant; aliis quidem odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem* (II Cor. II, 15, 16). Qui vitatorum salus apparuit, dans incessum claudis, linguam mutis, auditum surdis, lumen caecis. Ipse est enim et Prophetarum Deus, qui eadem vitia non solum misericordissime sanat, verum etiam justissime importat. Neque enim debet eum quisquam non minus impia vanitate Christo putare contrarium, et istum bonum dicere, Christum autem malum; eo quod iste in virga Aaron aridum lignum, et nulla radice subnixum, florem ferre fecit et fructum; Christus autem arborem maledicto arefecit, quia nihil in ea pomorum, quorum nondum erat tempus, invenit.

CAPUT XII. — 38. Dicens autem alium esse pacis et charitatis patrem, alium belli et furoris auctorem; illum volens intelligi Christum, hunc autem Legis et Prophetarum Deum: potest vanus dicere ipsum Christum sibi esse contrarium, aut duos fuisse, non unum, inter se scilicet repugnantes; alium qui dixit, *Pacem do vobis* (Joan. XIV, 27); et alium qui dixit, *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium* (Matth. X, 34): maxime quia displicet ei res aliquas bonas malarum hominibus figurari. Quod vero alium dicit esse incestus et adulteriorum conscium, alium vero pudicæ castitatis et sanctimonie dominum: illum diabolum intelligat; Prophetarum autem Deum noverit non minus castitatis et sanctimonie dominum esse quam Christum: quia Deus Apostolorum idem ipse et Prophetarum, priorum, illis tempore, sed fide sociorum; ipse est Deus in utroque Testamento justus auctor orationum, ipse est in utroque auctor religiosorum sacrificiorum.

39. Videte sane unde probare voluerit humanorum corporum vitia, non ad Deum auctorem, sed potius ad diabolum pertinere: quia Dominus ait in Evangelio, de muliere quam sanam fecit, quod eam satanas alligaverat decem et octo annos; propter quod erat incurva, nec se erigere poterat (Luc. XIII, 11-16): quasi satanas, cum habeat semper cupiditatem nocendi, nocere cuiquam possit, nisi ab Omnipotente acceperit potestatem. Nam quid aliud, non solum in libro Job, quem profecto iste non accipit, sed magis in ipso Evangelio declaratum est, ubi spiritus immundi nec in porcos irent, nisi hoc illis benignus ipse Salvator petentibus, quos certe in abyssum posset relegare, concederet (Matth. VIII, 31, 32): rem necessariam docere nos volens, ut scilicet noverimus multo minus eos posse sua potestate nocere hominibus, qui nec peccatoribus qualibuscumque potuerunt? Hanc autem potestatem Deus bonus occulta nobis iustitia dare potest, injuste non potest.

40. Deinde quod de Antichristi adventu et elatione impia dixit Apostolus, vult iste ad hoc trahere, ut ipsum intelligamus Prophetarum Deum: unde potius convincitur illud Dei esse templum, ubi hominem peccati, filium interitus, extollentem se super omnem Deum, et super omne quod colitur, Apostolus sessu-

rum esse dixit (II Thess. II, 3, 4). Deus enim verus est, in cujus templo filius ille sessurus est: ad quem pertinet etiam ista, qui sub nomine Christi, quod est nomen Dei, hoc est, christianum se videri volens, superextollitur contra Christum; sequens ostendit antichristum, non unum illum majorem ceteris, sed ex his aliquem de quibus dicit Joannes evangelista, *Nunc antichristi multi facti sunt* (I Joan. II, 18). Eos enim dicebat hæreticos, qui temporibus Apostolorum esse jam cœperant. Illi autem cœperunt esse post ascensionem duntaxat in cœlum Domini Jesu Christi, ab illo Simone mago, quem legimus in Actibus Apostolorum baptizatum (Act. VIII, 13). Post hanc autem fuerunt nonnulli discipuli ejus, in eadem impietate posteriores prioribus succedentes: quorum in successione quartus exstitit Basilides¹, qui primus aperiens ausus est dicere, Deum quem gens Judæa coluit, non fuisse verum deum. Post istos fuit quidam etiam Carpocrates, qui negavit istum visibilem mundum a summo Deo creatum, sed a quibusdam virtutibus demoniorum²: negans etiam Legem quæ per Moysen data est, Deum dedisse. Cædon postea surrexit, qui primus invenitur dixisse duos deos, unum bonum, et alterum malum, longe antequam hæresis Manichæorum emersisset, quorum in hoc furioso deliramento error est notior. Hujus Cædonis Marcion discipulus fuit. Apelles quoque talia docuit. Fuerunt etiam a quodam Patricio nonnulli Patriciani, vel sunt³, similiter adversantes divinis veteribus Libris. Illi omnes aperiensissime contra Deum sentiunt Legis et Prophetarum, hoc est, Deum: verum, a quo factus est mundus. De aliqua istorum hæresi est iste: nam, non cum puto esse Manichæum.

41. Sed cujuslibet sit hæretici erroris, vel ipse, vel Fabricius nescio quis, cujus se gloriatur esse discipulum, quantum ad hunc librum attinet, quem misistis, satis ei puto esse responsum. Ea quippe furoris ejus dejecta sunt robor, ex quibus omnes, quas in eo volumine scripsit, blasphemie pullularunt, impiissimis in Deum maledictis atque conviciis varia lequacitate frondentes. Quarum omnes singillatim ramos ferire, nimis longum fuit: sed radices ipsæ fuerant amputandæ. Si autem recensitis quæ contra Faustum manichæum scripsimus, et contra Adimantum, qui Manichæi sectator cum illo viveret fuisse jactatur, multa reperietis quæ adversus istum p̄riter valeant. Et fortasse si illa legerentur, vel non omnino, vel non multum necessarium fuisset hæc scribere.

42. Sane post finem libri, in quo sine paucitate hominum in suo errore commendat, quia videlicet paucorum est sapientia: quod omnibus hæreticis adversariis Ecclesie catholice, quæ per omnes terras copiosa fertilitate diffunditur, in sua cuique propria vanitate commune est; omnes enim de paucitate gloriantur, et ut seducere possint multitudinem quæ-

¹ Vetus Ms. Remigianus, *Basilides*.

² In Ms., *virtutibus deorum*.

³ Lov., *qui sunt*. Editi alii, *vel sunt*. His consentiunt Mss. in quibus loco, *Patriciani*, legitur, *Patricini*.

ruat¹: post hunc ergo finem libri, rursus alterius apparet exordium, ejusdem forsitan hominis auctoris, ejusdem tamen, quod non dubitatur, erroris. Disputare autem coeperat, quod caro alium haberet fabricatorem, non Deum: unde cum perpauca dixisset, in ipso exordio coepita finita sunt. Sed utrum ipse auctor an scriptor codicis non potuerit implere quod coeperat, nescio. De hac tamen dementia hominum non considerantium quid loquantur, adversus Manichæos multa jam scripsimus. Et in hujus ipsius operis initio idonea, quantum existimo, jacta sunt fundamenta, quibus prudens et pius lector intelligat, non ideo subtrahendam carnem operibus Dei, quod spiritus natura sit potior; nec ideo mala esse ista temporalia, quia merito eis præponuntur æterna; nec ideo bona terrena detestanda, quia sunt cælestia meliora, eum Deus creaverit omnia bona, magnus in magnis,

¹ Ita in Mss. At in editis, *et seducere si possint multitudinem querant.*

sed non parvus in parvis. Jam illud aliud quod in eodem codice scribi coeperat, Adimanti opus est, illius discipuli Manichæi, qui prænomine Addas² dictus est: ubi de utroque Testamento velut inter se contraria testimonia proferuntur versipelli dolo sitate, velut inde ostendatur utrumque ab uno Deo esse non posse, sed alterum ab altero. Contra hoc autem malignum machinamentum jam olim scripsimus, ut paulo ante commemoravi, et ipsum opusculum nostrum habere vos credo. Quamvis quedam sint perpauca in fine ipsius operis Adimanti, quibus non respondi: nescio quibus enim, ut fieri solet, incurrentibus, quæ magis videbantur urgere, illa interrupta sic remanserunt. Sed, ut dixi, in hinc perpauca sunt, quæ si Dominus voluerit, quantocius explicare curabo.

² Sic antiquiores Mss. At editi, *qui proprio nomine Addas.*

IN SUBSEQUENTES SCRIPTIONES,

Vide lib. 2, cap. 44, Retractationum, tom 1, col. 648, verbis, Inter hæc (a) Orosii, usque ad col. 649, verbis, Fili Orosi. M.

(a) Hæc illa in Retractationibus proxime ante notata, sive tempora, sive opuscula, inter quæ se Orosii Consultationi de Priscillianistis et Origenistis respondisse testatur Augustinus, incidunt in Christi annus circiter 415.

CONSULTATIO SIVE COMMONITORIUM

OROSII AD AUGUSTINUM

DE ERRORE PRISCILLIANITARUM ET ORIGENITARUM.

INCIPIT

Beatissimo patri Augustino episcopo, Orosius.

1. Jam quidem suggesseram Sanctitati tuæ, sed Commonitorium suggestere tibi tunc offerre meditabar, cum te expeditum animo ab aliis dictandi necessitatibus esse sensissem. Sed quoniam domini mei, filii tui, Eutropius et Paulus episcopi, eadem qua et ego puer¹ vester, salutis omnium utilitate permoti, commonitorium jam dederunt de aliquantis hæresibus, nec tamen omnes significarunt; necesse fuit me festinato edere et coacervare in unum omnes perditionum arbores cum radicibus et ramis suis, et offerre ignienti spiritui tuo, ut tu viso agmine perspectaque nequitia, permittaris quam possis dispositionem adhibere virtutis². Tu tantum, beatissime pater, malignas aliorum plantationes vel insertiones crue atque succide, et veram sparge sementem, nobis de tuis fontibus rigaturis. Ego testem Deum spondeo, et incrementum operis tui spero, quia terra illa quæ nunc ingratos fructus insincere culta exhibet, si eam de manna illo recondito tu apud me mandando³ et re-

¹ Porte, *presbyter.*

² Vetus codices, *qua possis dispositione studium adhibere virtutis.*

³ Editi, *in sincera cultura exhibet, si eandem anno illo recondito apud te mandando.* Castigantur subsidio Ms. Sigirannensis, seu S. Cigiranni.

plendo visitaveris, usque in centesimum fructum profusa aliquando liberius ubertate proficiet. Per te Dominus Deus noster, per te, inquam, beate pater, quos castigavit in gladio, emendat in verbo. Ad te per Deum missus sum; de te per eum spero, dum considero qualiter actum est, quod huc venirem. Agnosco cur venerim: sine voluntate, sine necessitate, sine consensu de patria egressus sum, occulta quadam vi actus, donec in istius terræ litus allatus sum. Hic demum in eum resipui intellectum quod ad te venire mandabar. Impudentem non judices, si accipis contentem. Fac me ad dilectam dominam meam⁴ idoneum negotiatorem inventa margarita (*Matth. xiii, 46*), non fugitivum servum eversa substantia reverti. Dilacerati gravius a doctoribus pravis, quam a cruentissimis hostibus sumus. Nos confitemur offensam, tu pervides plagam: quod solva superest, adjuvante Domino largire medicinam. Breviter ergo et quid ante male plantatum convulvit, et quid postea pejus insertum prævaluit, ostendam.

2. Priscillianus, primum in eo Manichæis miserior,

⁴ Editi, *dilectam dominam meam.* At Mss., *dilectam dominam meam*: patriam scilicet, ad quam reverti cupit.